

บทที่ 2

แนวคิดและความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์

เมื่อพูดถึงความเชื่อในยุคสมัยที่วิทยาศาสตร์กำลังเจริญก้าวหน้า หลายคนอาจมองว่าเป็นเรื่องทิ้งมลาย อธิบายและพิสูจน์ไม่ได้ด้วยระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ แต่ในการศึกษาเชิงวัฒนธรรมนั้น ความเชื่อกลับเป็นเรื่องสำคัญและน่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะการศึกษาค้นคว้าเรื่องความเชื่อ จะช่วยให้เข้าใจความคิดและวิถีคิดของคนในสังคม รวมทั้งอธิบายปรากฏการณ์ทางพฤติกรรม วัฒนธรรม และสังคม ความเชื่อจึงถือเป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะช่วยให้พบขุมทรัพย์ทางความคิดต่างๆ ของสังคม

ความเชื่อและมนุษย์เป็นสิ่งที่ผูกพันกันมาอย่างยาวนาน เนื่องจากความเชื่อเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับจิตใจ เมื่อมนุษย์รู้สึกหวั่นเกรงต่อสถานการณ์ หรือปรากฏการณ์ที่หวาดกลัว ต้องตกอยู่ในภาวะเสี่ยงอันตราย ย่อมเกิดความรู้สึกไม่มั่นใจ จิตใจไม่มั่นคง มนุษย์จึงพยายามจะหาหนทางในการขจัดภาวะเหล่านั้นด้วยการแสวงหาวิธีการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้เกิดความสบายใจขึ้น รวมทั้งเพื่อให้มีความมั่นใจว่าจะสามารถควบคุมสถานการณ์ที่ทลายขวัญและกำลังใจนั้นได้¹ วิธีการดังกล่าวนี้มีความแตกต่างกันไปตามความคิดและบริบทของมนุษย์แต่ละวัฒนธรรม

ในทุกสังคมและทุกวัฒนธรรมย่อมมีความเชื่อ ซึ่งนับเป็นเรื่องสากล เพราะมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด ระดับใด ย่อมต้องเผชิญกับภาวะที่ไม่สบายใจ ภาวะที่จิตใจไม่มั่นคงรู้สึกว่าต้องเสี่ยง และไม่มั่นใจในอนาคต เมื่อถึงเวลานั้นความเชื่อก็จะช่วยบำบัดรักษา ผ่านกระบวนการที่เรียกว่าพิธีกรรม โดยมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจะเป็นผู้สรรค์สร้างขึ้น ซึ่งมักเกี่ยวพันกับความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมสำคัญที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อช่วยให้มนุษย์มีสภาวะจิตใจที่ดีขึ้น นอกจากนี้ความเชื่อยังถือเป็นระบบทางสังคมระบบหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ ในสังคม อาทิ ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษาดังนั้น เมื่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลง และพัฒนาไปตามยุคสมัย ระบบความเชื่อในฐานะที่เป็นระบบหนึ่งในสังคมที่มีความเกี่ยวโยงกับระบบทางสังคมอื่นๆ ย่อมจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ สิ่งแวดล้อมและสังคมแต่ละยุคสมัย ทั้งนี้ ระบบความเชื่อระบบหนึ่งอาจต้องปรับตัวให้ผสมผสานกลมกลืนกับระบบความเชื่อศาสนาแบบอื่นๆ ที่มีอยู่ในสังคม หรือ ความเชื่อศาสนา

¹ศิวพร ฐิตะฐาน. "แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาในสังคม." *ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย* หน่วยที่ 1-7 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535), หน้า 5.

ระบบอื่นๆ ในวัฒนธรรมอื่นๆ ที่รับเข้ามาอยู่ในสังคม² และเมื่อความเชื่อใดที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง จนได้รับการพัฒนาให้เป็นระบบระเบียบมากกว่าความเชื่อในครั้งบรรพกาล ความเชื่อนั้นก็พัฒนาไปสู่อีกขั้นหนึ่งที่เรียกว่า “ศาสนา”

ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์นับเป็นความเชื่อหนึ่งที่สำคัญและแพร่หลายอยู่ในดินแดนแถบเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์นี้ภายหลังได้ส่งผลให้เกิดตำนานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องขึ้นอย่างมากมาย รวมถึงงานศิลปกรรมที่ช่วยทำให้เห็นภาพของพระศรีอาริย์ตลอดจนยุคสมัยของพระศรีอาริย์ผ่านจินตนาการของศิลปินได้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์นี้จะเป็นที่ยอมรับกันส่วนใหญ่ว่าเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นที่อินเดียก็ตาม³ หากแต่ก็ยังมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดสากลหลายเรื่อง ซึ่งน่าจะมีส่วนในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดคติความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ขึ้น และพัฒนาแพร่หลายไปทั่วดินแดนแถบเอเชีย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงแนวคิดและคัมภีร์พุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ แนวคิดสากลที่พ้องกับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่ปรากฏในพุทธศาสนา ตลอดจนความแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ในวัฒนธรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัฒนธรรมไทย เพื่อให้เห็นถึงความเข้มข้นของความศรัทธาและความรับรู้ความเชื่อดังกล่าว อันเป็นผลทำให้เกิดการ “สร้างสรรค์” ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย

2.1 แนวคิดและคัมภีร์เกี่ยวกับพระอนาคตพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา

แม้ว่าพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่จะรับรู้กันโดยทั่วไปว่า พระศาสดาในพระพุทธศาสนา คือ พระโคตมพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียวก็ตาม แต่ทว่าในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายคัมภีร์มีเนื้อหาที่กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า พระพุทธเจ้านั้นมิได้มีเพียงพระองค์เดียว

2.1.1 แนวคิดเรื่องพระอดีตพุทธเจ้าและพระอนาคตพุทธเจ้า

ฟูจิตะ ทาคะมิจิ (Fukita Takamiji) กล่าวไว้ใน *นคโรปมสูตร มหาพทานสูตร หรือ มหาปทานสูตรต้นตะ* ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตให้เห็น โดยเฉพาะคำว่า

²ศิวพร รัฐะฐาน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

³Kim Inchang, *The Future Buddha Maitreya: An Iconological Study* (New Delhi: D.K.,1993), p. 13.

“ปุจฉา ฤษยสุ” (ฤษีทั้งหลายในกาลก่อน) ที่ปรากฏใน**นครปฐมสูตร** เปลี่ยนมาใช้คำว่า “สมุมาสมพุทธา” (พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย) แทนในวรรณคดีบาลี⁴

ใน**มหาวัสตุ** ตอนที่ว่าด้วย “พหูพุทธะ” กล่าวว่า เมื่อพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์นั้น ได้ถวายทานและสักการบูชาแด่พระพุทธรูปทรงพระนามว่าปุชปะ ซึ่งมีนามซ้ำกันจำนวน 300 พระองค์ นอกจากนี้ในตอนที่ว่าด้วยพุทธองค์เสด็จพรหมชั้นสุทธาวาส เมื่อพวกพรหมถวายบังคมลากลับไปแล้ว พระมหาโมคคัลลานะได้ทูลถามถึงการบำเพ็ญพุทธการกรรมเพื่อความเป็นพระพุทธรูป พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ในกัลป์ต่างที่หาประมาณอ่านนับไม่ได้ พระองค์ได้ทรงรู้จักและบูชาพระพุทธรูปทรงพระนามว่า *ศากยมุนี* ที่มีพระนามซ้ำกันจำนวน 3 ร้อยโกฏิองค์ ได้ทรงรู้จักและบูชาพระพุทธรูปทรงพระนามว่า *ทีปังกระ* ที่มีพระนามซ้ำกัน 800 องค์ พระพุทธรูปที่พระนามซ้ำกันว่า *ปมุตตระ* จำนวน 500 องค์ นอกจากนี้แล้วยังกล่าวถึงพระนามของพระพุทธรูปที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายบาลี เป็นต้นว่า *สุประภาส* *อปราชิตธวาชะ* เป็นต้น นอกจากนี้**มหาวัสตุ** เล่มที่ 3 ยังกล่าวถึงพระนามของพระพุทธรูปไว้อีก เริ่มตั้งแต่ *พระอินทรวชิระ* *ตราบจน* *พระไมเตรยะ* รวมแล้วมีจำนวน 127 องค์ ทั้งนี้ ไม่นับรวมพระพุทธรูปที่มีพระนามซ้ำกัน เช่น *พระสิขิน* ที่ซ้ำกันถึง 62 พระนาม เป็นต้น⁵

ด้านคัมภีร์ฝ่ายบาลีนั้น บำเพ็ญ ะวิน ให้ความเห็นว่ คัมภีร์ฝ่ายบาลีให้ความสำคัญแต่ท่านผู้เข้าสู่ “ความเป็นพุทธะ” ไว้ว่ามีเป็นจำนวนมาก แม้จะมีได้ระยะเวลาไว้ แต่การปรากฏคำ “พุทธา” ซึ่งเป็นคำพหูพจน์ แต่ก็เป็นการบอกเล่าถึงจำนวนพระพุทธรูปอย่างไม่จำกัด ซึ่งอาจจะหมายถึงพระพุทธรูปในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้⁶ สอดคล้องกับในคัมภีร์ *วิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาอุปทาน ขุททกนิกาย* ที่กล่าวว่าจำนวนของพระพุทธรูปมีมากประมาณเท่าจำนวนเม็ดทรายในแม่น้ำคงคา “... พึงเห็นว่า บารมี 30 ถ้วนมีทานบารมีเป็นต้นเป็นเหตุของพระพุทธรูปทั้งหลายมิใช่น้อย อุปมาดังเมล็ดทรายในแม่น้ำคงคา...”⁷

⁴ ฟูกิตะ ทาคะมิจิ, “การทำให้เป็นสามัญญลักษณะของพระพุทธรูปและการทำให้เป็น “ธรรมดา” ที่ปรากฏในมหาทานสูตร,” *พุทธศาสนายุคต้นกับพุทธศาสนานิกาย* เล่ม 1, เกียวโต (1993), หน้า 217. อ้างใน ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, “การศึกษาวิจัยพัฒนาการของตำนานพระเมตไตรยในพุทธศาสนายุคต้น (กรณีศึกษาจากไมเตรยวทาน อวทานเรื่องที่ 3 ในทิพยวทานฉบับชำระต้นฉบับใหม่),” (ฉบับแปลเป็นภาษาไทย) (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต, 2547), หน้า 61.

⁵ บำเพ็ญ ะวิน, *ประชุมพงศาวดารฉบับราชวรุ์: พระอนาคตวงศ์* (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2542), หน้า (31).

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า (27).

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า (27).

พระไตรปิฎกเมื่อกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตมักจะใช้คำพหูพจน์ว่า “พุทธา” ดังกล่าวมาข้างต้น ไม่นิยมระบุพระนามของพระพุทธเจ้าที่บ่งบอกเป็นปัจเจกบุคคล เท่าที่พบในพระไตรปิฎกนิกายอื่นๆ นอกจากขุททกนิกาย พระพุทธเจ้าที่ได้รับการกล่าวถึงจะมีเพียง 7 พระองค์เท่านั้น ดังเช่นในมหาปทานสูตร ทิมนิกาย เป็นต้น ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าไว้พร้อมทั้งประวัติและรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นต้นว่าเมื่อประทับในพระครรภ์พระมารดา จะประทับนั่งขัดสมาธิ ไม่เปรอะเปื้อนด้วยมลทินครรภ์ พระพุทธเจ้าเหล่านี้คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ รวม 7 พระองค์⁸ ส่วนพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ซึ่งปรากฏถือกันว่าเป็นคัมภีร์ที่พระอรหันตสาวกได้เพิ่มเติมเข้าในพระไตรปิฎกภายหลังนั้น ได้เพิ่มเติมพระอดีตพุทธเจ้าอีก 18 พระองค์ ได้แก่ พระที่ปังกระ พระโกณฑัญญะ พระมังคละ พระสุমনะ พระเรวตะ พระโสภิตะ พระอินมทัสสี พระปทุมะ พระนารทะ พระปทุมุตตระ พระสุเมธะ พระสุชาตะ พระปิยทัสสี พระอติทัสสี พระธัมมทัสสี พระสิทธัตถะ พระติสสะ พระมุสสะ (ปุสสะ) ผนวกเข้าไป รวมทั้งสิ้นเป็น 25 พระองค์⁹

หนึ่งในอภินิหารของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าวิปัสสี จากนั้นก็ได้มีสักการพระพุทธเจ้าอีก 6 พระองค์ ตามที่ได้อ้างใน มหาปทานสูตร ข้างต้น ต่อมาเนื้อความในอภินิหารปริวรรตที่แต่งขึ้นภายหลังได้ปรากฏพระนามของพระอดีตพุทธเจ้าในบทนมัสการเพิ่มอีก 3 พระองค์ คือ พระพุทธเจ้าที่เกิดในกาลปีเดียวกับพระที่ปังกระ ได้แก่ พระตันหันกระ พระเมธังกระ และพระสรณังกระ¹⁰ นอกจากนี้ความในอภินิหารปริวรรตตอนหนึ่ง ยังว่าพระอดีตพุทธมีจำนวนมากมายมหาศาล ดังความว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ (พระพุทธเจ้า 28 พระองค์) และพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ อีกหลายร้อยโกฏี” แนวคิดนี้สอดคล้องกับบทสวด “นมการสิทธิกถา” (บทสวดสมุพุทธ) รวมถึงคัมภีร์พระพุทธศาสนาบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย อาทิ โสวัตถกิมหานิทาน เมตเตยยวงส์ชินกาลมาลีปกรณ์ มูลศาสนา¹¹

พุทิตะ ทาคะมิจิ กล่าวว่าการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตใน มหาปทานสูตร และ มหาปทานสูตรต้นตะ นั้นเป็นการเปลี่ยนธรรมชาติหรือเหตุการณ์ในช่วงชีวิตของพระโคตมะพุทธเจ้า ให้ไม่

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า (27).

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า (29).

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า (29).

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า (30)-(31).

จำกัดกาลอีกต่อไป¹² แต่แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะมีมากประมาณใด ทั้งพระอดีตพุทธ พระปัจจุบันพุทธ และพระอนาคตพุทธเจ้า ก็ล้วนเป็นเรื่องที่ (ถูกสร้างให้) เล่าโดยพระโคตมพุทธเจ้าพระองค์เดียวทั้งสิ้น ดังจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงพระอดีตพุทธเจ้าด้วยพระองค์เองเพียง 7 พระองค์ ส่วนอีก 21 พระองค์เป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาในภายหลัง¹³

หลักฐานที่เป็นรูปธรรมและเก่าแก่อย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีตคือ จารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช (ศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตศักราช) หลักหนึ่ง มีบันทึกเรื่องการบูรณปฏิสังขรณ์สถูปของพระโกนาคมพุทธเจ้า¹⁴ และที่แหล่งโบราณสถานการุฬหรือสาญจี (ประมาณศตวรรษที่ 3 - 2 ก่อนคริสตศักราช) พบภาพสลักนูนต่ำ รูปต้นไม้ตรีศูของพระพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์อยู่¹⁵ จากหลักฐานดังกล่าว จึงอาจสันนิษฐานได้ในเบื้องต้นว่า คติเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีตมีมาอย่างชัดตั้งแต่ราวศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตศตวรรษแล้ว

จากความเชื่อที่ว่า ก่อนหน้าพระโคตมพุทธเจ้าก็มีพระพุทธเจ้าในอดีตมาก่อนแล้ว ก่อให้เกิดความเชื่อที่ว่า ต่อจากพระโคตมพุทธเจ้าก็น่าจะมีพระพุทธเจ้าเช่นกัน ด้วยความคิดดังกล่าวมานี้ทำให้เกิดคติเรื่อง "พระอนาคตพุทธเจ้า" ขึ้น

2.1.2 คัมภีร์ว่าด้วยพระอนาคตพุทธเจ้า

คัมภีร์ที่เขียนประวัติและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์โดยตรงนั้น อาจแบ่งได้เป็น คัมภีร์ภาษาบาลี และคัมภีร์ภาษาสันสกฤต

ก) คัมภีร์ภาษาบาลี

คัมภีร์ภาษาบาลีเก่าที่สุดที่กล่าวถึงชื่อ "อชิตะ" ผู้ซึ่งจะเป็นพระศรีอาริย์ในอนาคต คือ **ปรยาน วักคะ** (Parayana Vagga) คัมภีร์นี้กล่าวถึง อชิตะ ว่าเป็นหนึ่งในศิษย์ 16 คนของพรหมณ์ **ปาวรี** ซึ่งได้เดินทางไปพบพระพุทธองค์ เพื่อถามคำถามตามคำสั่งของ **บาวรี**

¹² ฟูกิตะ ทาคะมิจิ, "การทำให้เป็นสามัญญลักษณะของพระพุทธเจ้าและการทำให้เป็น "ธรรมดา" ที่ปรากฏในมหาวทานสูตร," **พุทธศาสนายุคต้นกับพุทธศาสนายุคใหม่ เล่ม 1**, เกียวโต (1993), หน้า 217. อ้างใน ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, "การศึกษาวิจัยพัฒนาการของตำนานพระเมตไตรยในพุทธศาสนายุคต้น (กรณีศึกษาจากไมเตรยวาทาน อวทานเรื่อง 3 ในทิพยวาทานฉบับชำระต้นฉบับใหม่)," (ฉบับแปลเป็นภาษาไทย), หน้า 64.

¹³ บำเพ็ญ ะวิน, **ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ: พระอนาคตวงศ์**, หน้า (30).

¹⁴ F.R. Allchin & K.R. Norman, "Guide to the Asokan Inscriptions," *South Asian Studies* 1, 1985, pp. 43-49. อ้างใน ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 64.

¹⁵ Alexander Cunningham, *The Stupa of Bharhut* (New Delhi, 1998), pp. 112-114. อ้างใน ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 64.

นอกจากนี้ก็ปรากฏในพระไตรปิฎกคือ **จักกวัตตีสินนาท สุตตะ*** (Cakkavattisihanatha Sutta) ที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในฝ่ายเถรวาท ได้กล่าวว่า พระศรีอาริย์จะมาประสูติในอนาคต พระองค์จะมีพระชนมายุ 80,000 ปี และจะทรงอาศัยอยู่ในเมืองเกตุมดี (ปัจจุบันคือเมืองพาราณสี ประเทศอินเดีย)¹⁶ ขณะนั้นจะมีพระจักรพรรดิคือพระเจ้าสังขะ พระองค์ทรงอยู่ในพระราชวังที่ครั้งหนึ่งพระเจ้ามหาปนาททรงครอง ภายหลังจึงได้ทรงสละราชสมบัติและผนวชติดตามพระศรีอาริย์ ส่วนคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงที่สุดที่เกี่ยวกับพระศรีอาริย์ คือคัมภีร์กลุ่มที่มีชื่อว่า “อนาคตวงศ์” ซึ่งได้แก่ **คัมภีร์อนาคตวงศ์** (Anagatavamsa) ของกัถสสปะเถระ แห่งอินเดียเหนือ ที่แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นคัมภีร์รุ่นอรธกถา ได้ขยายรายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูลเรื่องพระศรีอาริย์มากขึ้น ประกอบด้วยคาถา 142 บท บรรยายถึงโลกในช่วงที่พระศรีอาริย์ปกครองเมืองเกตุมดี คือ เมื่อชีวิตมนุษย์ยืนยาวถึง 80,000 ปี ทุกคนจะมีความสุขและมีแต่ความสุขและไม่รู้อดอยาก มีต้นกัลปพฤกษ์ขึ้นในสี่มุมเมือง ซึ่งใช้ขอสิ่งของที่พึงประสงค์ได้ตามต้องการ ในตอนท้ายได้กล่าวถึงสิ่งที่มนุษย์ต้องทำถ้าต้องการพบพระศรีอาริย์ แม้ว่าคัมภีร์นี้จะกล่าวถึงเรื่องราวโดยละเอียดของพระศรีอาริย์ แต่ในตอนท้าย จะระบุชื่อ พระอนาคตพุทธะรวม 10 องค์ (เริ่มจากพระศรีอาริย์) แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้ อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อีก 2 เล่ม คือ **ทศโพธิสัตว์อุปติกถา** (Dasabodhisattupatikatha) และ **ทศโพธิสัตว์อุทเทศ** (Dasabodhisatta Uddesa)** ซึ่งน่าจะมีที่มาจาก **คัมภีร์อนาคตวงศ์** กลับเล่าเรื่องอนาคตพุทธเจ้าทั้ง 10 พระองค์ไว้อย่างละเอียด คัมภีร์ทั้ง 2 นี้ จีระสา คชาชีวะ กล่าวว่า เป็นคัมภีร์ที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับในศรีลังกา¹⁷ ในประเทศไทยนั้น พบร่องรอยของคัมภีร์นี้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 19) นอกจากนี้ในดินแดนล้านนายังพบคัมภีร์ที่กล่าวถึงพระศรีอาริย์โดยตรงอีก ดังเช่น **เมตเตยยสุตตะ** (Metteyya Sutta) และ **เมตเตยยวงศ์** (Metteyya Vamsa) คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้มีเนื้อหาสัมพันธ์กับ **สมันตภัททกะ** (Samantabhadhaka) และ **อมตรสถารา** (Amatarasadhara) แต่งโดย พระอุปติสเถระ คัมภีร์ 2 เล่มหลังนี้เป็นอรธกถาของ**คัมภีร์อนาคตวงศ์** อย่างไรก็ตาม จีระสา คชาชีวะ ให้ความเห็นว่า “ถ้าเราเปรียบเทียบคัมภีร์ภาษาบาลีเหล่านี้กับคัมภีร์ภาษาสันสกฤต ซึ่งมีอายุเก่ากว่า และมี

* คือพระสูตรเดียวกับ จักกวัตตีสุตต

¹⁶Malalasekera, G.P., Dictionary of Pali Proper Names Vol. II N-H (London: The Pali Text Society, 1996), p. 660.

** นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่ามียุคคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องอีก 2 คัมภีร์คือ **อนาคตวงศ์เทศนา ทศโพธิสัตว์ตี**

¹⁷จีระสา คชาชีวะ, “ประวัติมานวิทยาของพระศรีอาริย์เมตไตรย: จากอินเดีย สู่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” **ดำรงวิชาการ: รวมบทความทางวิชาการโบราณคดี 2545** (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสการแสดงผลงานทางวิชาการของคณะโบราณคดีระหว่างวันที่ 16-22 มิถุนายน 2545 ณ ห้องพระโรง หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร) (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), หน้า 45.

ระเบียนกว่า จะเห็นได้ว่า คัมภีร์ภาษาบาลีค่อนข้างสับสน เพราะเหตุนี้เราจึงคิดว่า คัมภีร์ภาษาบาลีเรียบเรียงขึ้นจากคัมภีร์ภาษาสันสกฤต"¹⁸

ข) คัมภีร์ภาษาสันสกฤต

คัมภีร์ที่พบในเอเชียกลางที่เกี่ยวกับพระศรีอารีย์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าคติเรื่องพระศรีอารีย์เมตไตรยเป็นที่นิยมทั่วไป ได้แก่ คัมภีร์ไมตรียวยากรณ์ (Maitreyavyakarana) ภาษาสันสกฤต ที่เป็นของนิกายสรวาสติวาท ได้รับการแปลเป็นภาษาจีนหลายครั้ง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา คัมภีร์นี้เล่าเรื่องของพระเมตไตรยที่เมืองเกตุมดี

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ไมตรียวาทาน - วยากรณ์ (Maitreyavadana-vyakarana) เรียบเรียงขึ้นโดยลัทธิวาชิก ของนิกายสรวาสติวาท ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 และ 14 คัมภีร์อีกเล่มหนึ่งซึ่งพบในเอเชียกลางชื่อ ไมตรียสมิติ-นาฏกะ (Maitreyasamiti-nataka) เป็นบทละครซึ่งพบในหลายภาษา เช่น โตขเรียน (Tokharian), อุยกูร์ (Ouigour) และโชตาน (Khotan) สำหรับสำนวนภาษาโชตานนั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลมหายาน ต่างจากอีก 2 ภาษา ซึ่งเป็นของพวกลัทธิวาชิก แห่งนิกายสรวาสติวาท

คัมภีร์อีกคัมภีร์หนึ่งคือ สูตรแห่งการใคร่ครวญของโพธิสัตว์เมตไตรยผู้ขึ้นไปประสูติในสวรรค์ชั้นดุสิต (Sutra de la contemplation du Bodhisatva Maitreya monte naitre au ciel Tusita) ซึ่งมีลักษณะของคัมภีร์มหายาน คัมภีร์นี้เล่าเรื่องของพระศรีอารีย์ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ในขณะที่ ไมตรียวยากรณ์ เล่าเรื่องของพระองค์ในช่วงที่พระองค์จะเสด็จลงมาสู่โลกมนุษย์ ซึ่ง จิรัสสา คชาชีวะ สันนิษฐานว่า คัมภีร์ทั้ง 2 เล่มนี้อาจเป็นต้นกำเนิดของคัมภีร์อื่นๆ แม้แต่ในภาษาบาลี

ส่วนคัมภีร์ที่มีการอ้างถึงพระศรีอารีย์ มีทั้งคัมภีร์เถรวาทและมหายาน ตัวอย่างเช่น ภาษาบาลี ได้แก่ มหาปทานสูตร (อรรถกถาพระไตรปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค) คัมภีร์พุทธวงศ์ มหาวงศ์ รสวานิณี มาเลยยเทวัตเถรวัตถุ ภาษาสันสกฤต ได้แก่ คัมภีร์มหาวัสตุ¹⁹ อวดังสกะ อวาทาน-

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

¹⁹ ใน คัมภีร์มหาวัสตุ ของฝ่ายมหาสังฆิกะ กล่าวถึงว่าพระศรีอารีย์จะมาตรัสในอนาคต ส่วนในคัมภีร์ สัทธรรมปุณฑริกสูตร กล่าวว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าทรงทอแสงจากพระนลาฏ ทำให้พระเมตไตรยตรัสถามปริศนานี้กับพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ๆ ตรัสว่าเป็นการพยากรณ์ว่าจะมีพระพุทธเจ้ามาตรัส ในที่สุดแห่งคัมภีร์นี้ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ตรัสว่าใครที่อ่านและเข้าใจพระสูตรนี้จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อรอลงมาอุบัติเป็นสาวกของพระศรีอารีย์เมตไตรยในอนาคต ทางนิกายโยคจากระ มีคัมภีร์ อภิธรรมโกษ ของวสุพันธุ รวมทั้งมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับท่านอสังคะกับพระศรีอารีย์ด้วย. ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องมหายาน (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2540), หน้า 126-127.

ศตกะ ทิพยาวทาน ลลิตวิสตระ สัทธรรมปุณฑริกะ และโยคจารย์ภูมิ ส่วนในคัมภีร์ภาษาไทย มีปรากฏทั้งในกลุ่มเรื่องพระมาลัย ปัญญาสชาดก (วรวงสชาดก) ปฐมสมโพธิกถา ฯลฯ และในคำอธิบายฐานท้ายเรื่องต่างๆ เป็นต้น

ในคัมภีร์ต่างๆ เหล่านี้มักมีความพยายามที่จะบรรจุเรื่องราวต่างๆ เพื่ออธิบายว่าพระศรีอารีย์คือใคร มีความสำคัญอย่างไร และทำอย่างไรจึงจะได้พบพระศรีอารีย์ รายละเอียดมีความแตกต่างกันไปตามภูมิหลังทางสังคมและบริบทของแต่ละวัฒนธรรม ยกตัวอย่างเช่น ในพระไตรปิฎกคือ เรื่องพระศรีอารีย์จากจักกวัตติสูตร ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค (เรื่องพระจักรพรรดิสังขะ) ความว่า

.....ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ 80,000 ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าเมตไตรย์ จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลกพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ...พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้นจักทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิงเหมือนตถาคตในบัดนี้ แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพัน เหมือนตถาคตบริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อย ในบัดนี้ฉะนั้น ฯ.....

และในพุทธปิกณกะกัณฑ์ ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ความว่า

.....ในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระกุกกุสันธะ พระโกนาคมะ และพระกัสสปะ บัดนี้เราเป็นพระสัมพุทธเจ้าและจักมีพระเมตไตรย์สัมพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้า 5 พระองค์นี้ ก็เป็นนักปราชญ์อนุเคราะห์โลก บรรดาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นธรรมราชาเหล่านี้พระเมตไตรย์สัมพุทธเจ้าจักตรัสบอกมรรคนั้นแก่ผู้อื่นหลายโกฏิ แล้วจักเสด็จนิพพานพร้อมด้วยพระสาวกฉะนี้แล.

ส่วนประวัติพระศรีอารียใน คัมภีร์พระอนาคตวงศ์ กล่าวว่า เมื่อพระพุทธศาสนามีอายุ ได้ 5,000 ปี* ความเลวร้ายต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นในโลกมนุษย์ เมื่อโลกเสื่อมเต็มที่แล้ว โลกก็จะกลับเจริญขึ้นมาอีก ในคราวเมื่อมนุษย์มีอายุยืนยาวถึง 80,000 ปี พระศรีอารียผู้ป็นวิริยาคิโฬิสต์วิกิ จะมาประสูติในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิตของจักรพรรดิสังขจักรนามว่า สุพรหมา และมีมารดานามว่า พรหมวดี ภายหลังจากพระองค์จะได้นางจันทุมชีเป็นชายา และมีพระโอรสนามว่า วัฒนกุมาร ต่อมา เมื่อมีพระชนมายุ 80,000 ปี จะออกผนวชเพราะจตุรนิमित โดยมีไม้กาะะทิงเป็นมหาโพธิ

พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน ดังเช่น ในอดีตพระองค์ เสวยราชเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าสังขจักร ครองเมืองอินทปัตถ์ ได้สดับข่าวจากสามเณรองค์หนึ่งที่เที่ยวบิณฑบาตหาทรัพย์ เพื่อนำไปไถ่มาการค้าซึ่งตกเป็นทาสของคนอื่นว่า พระรัตนตรัยและพระพุทธเจ้าสิริมิตรทรงอุบัติขึ้น และประทับอยู่บุพพาราม (บุพผาราม) ข่าวนั้นทำให้พระองค์ทรง โสมนัสและสละราชสมบัติให้สามเณรครองแทน ส่วนพระองค์เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยความยากลำบาก ต้องคลานและค้อยๆ เลื่อนไปด้วยออกจนถึงที่พระพุทธเจ้าประทับ ได้สดับธรรมเทศนาเรื่องนิพพานธรรม ต้องทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงพักไว้ เพราะพระองค์ขาดจตุปัจจัยที่จะบูชา ทรงพิจารณาเห็นว่าพระเศียรของพระองค์สมควรที่จะเป็นไทยธรรมเครื่องกัณฑ์เทศน์ ดังนั้น พระองค์จึงทรงตัดสินใจตัดเศียรบูชาธรรมพร้อมกับทรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ด้วยสีลทานบารมี ปรมัตถบารมีนี้ทำให้พระองค์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจึงมีบุญสมภารมากดังกล่าว ยุคของพระองค์จึงเป็นยุคทองที่มีสรรพสิ่งทั้งในแง่ทางโลกและทางธรรม คนในยุคนั้นจะอุดมสมบูรณ์ด้วยโภควัตถุ โดยมีต้นกัลปพฤกษ์คอยอำนวยประโยชน์ให้ นอกจากนั้นแล้วคนในโลกนี้ยังเพียบพร้อมด้วยศีลธรรมและจริยธรรมอันดีงาม

2.2 พัฒนาการของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ตำนานพระศรีอารียหรือตำนานพระเมตไตรย เป็นที่แพร่หลายอย่างยิ่ง นับแต่พระพุทธศาสนายุคต้น พุทธศาสนามหายาน และในพุทธศาสนาตันตระ พระพุทธศาสนาแต่ละ

* แนวคิดเรื่องการสิ้นสุดของศาสนา หรือศาสนา 5,000 ปีนี้ มีความสัมพันธ์กับการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่ เป็นวาระสุดท้าย (Eschatology) ซึ่งแนวคิดเรื่องศาสนา 5,000 ปีนี้ หลักฐานที่เก่าที่สุดพบในอรกถกปาระไตรปิฎก ที่มณีกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร ดังใจความว่า "... ก็ในอวสานแห่งการสังคายนาพระพุทธพจน์นั้น แผ่นดินใหญ่นี้ได้สิ้นสะเทือนเลื่อนลั่นหวั่นไหว เป็นอเนกประการทั่วไปจนถึงน้ำรองแผ่นดิน เป็นประหนึ่งว่าเกิด ความปราโมทย์ให้สาธุการว่า ศาสนาของพระทศพลนี้ พระมหากัสสปเถระได้ทำให้สามารถมีอายุยืนไป ได้ตลอดกาลประมาณ 5,000 ปี และได้ปรากฏมหัศจรรย์ทั้งหลายมิใช่น้อยด้วยประการฉะนี้."

นิกายได้นำตำนานของพระศรีอาริย์มาดัดแปลงให้เข้ากับปรัชญาคำสอนของสำนักตน และพัฒนาตำนานนั้นๆ ต่างกันออกไป²⁰

2.2.1 เรื่องพระศรีอาริย์ในพระไตรปิฎก

นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่า วรรณคดีที่กล่าวถึงเรื่องของพระศรีอาริย์ที่เก่าแก่ที่สุดคือ “จกักวัดติสูตร” หรือ “จกักวัดติสีหนาทสูตร”²¹ และแม้ว่าพระสูตรนี้จะมีการกล่าวถึงพระศรีอาริย์ก็จริง แต่ก็ได้มีการพรรณนาเรื่องราวอย่างละเอียด รวมทั้งยังไม่มีเนื้อหาใดที่กล่าวถึงการนับถือพระศรีอาริย์เป็นพิเศษ²² ตำนานพระศรีอาริย์นี้เริ่มเรียบเรียงขึ้นในราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล และพัฒนาเรื่อยมาไม่ขาดช่วง จนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน²³

คัมภีร์เก่าแก่ที่สำคัญในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคตก็คือ “จกักวัดติสูตร” หรือ “จกักวัดติสีหนาทสูตร” ในพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งอ้างถึงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาพระนามว่า “สังขะ” และพระอนาคตพุทธเจ้า พระนามว่า “เมตเตยยะ” ซึ่งเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียวที่กล่าวถึงในคัมภีร์ฝ่ายบาลีมาแต่เดิม เนื้อความกล่าวถึง พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ฟังตน คือฟังธรรม ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน 4 ซึ่งจะทำให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินอยู่ในแดนของตนเองที่สืบมาแต่บิดา จะมีแต่ความตั้งงามเจริญขึ้นไม่เปิดช่องให้แก่มาร เช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงประพฤติตามหลักจักรวรรดิวัตร อันสืบกันมาแต่บรรพชนของพระองค์ ย่อมทำให้จักรวรรดิระบงเกิดขึ้นมาเอง

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ 80,000 ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและ

²⁰ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, “การศึกษาวิจัยพัฒนาการของตำนานพระเมตไตรยในพุทธศาสนายุคต้น (กรณีศึกษาจากไมเตรยวาทาน อวาทานเรื่องที่ 3 ในทิพยวาทานฉบับชำระต้นฉบับใหม่).” (ฉบับแปลเป็นภาษาไทย), หน้า 21.

²¹คาจियามะ ยูอิจิ, “พัฒนาการเรื่องทศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า,” วารสารของสำนักวิจัยกลางแห่งมหาวิทยาลัยบุคเคียว เล่มที่ 3 (1996), หน้า 9 เป็นต้นไป. อ้างใน ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

²²Natier, Jan. “The Meaning of the Maitreya Myth: A Typological Analysis,” in Alan Sponberg and Helen Hardacre eds. *Maitreya, The Future Buddha* (New York: Cambridge University Press, 1988. footnote 12), p. 38.

²³ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม เหมือนตาคาค
 อุบัติขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วย
 วิชาและจรณะ ไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่น
 ยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้
 จำแนกพระธรรม พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จักทรง
 ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญา
 อันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดา
 และมนุษย์ให้รู้ตาม เหมือนตาคาคในบัดนี้ ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มาร-
 โลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตาคาคเองแล้ว สอนหมู่
 สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามอยู่ พระผู้มีพระภาค
 พระนามว่า เมตไตรยพระองค์นั้นจักทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งาม
 ในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อม
 ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิงเหมือนตาคาคในบัดนี้ แสดงธรรมงาม
 ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้ง
 อรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคพระนาม
 ว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพัน เหมือนตาคาค
 บริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อย ในบัดนี้ฉะนั้น ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระเจ้าสังขะจักทรงให้ยกขึ้นซึ่งปราสาท
 ที่พระเจ้ามหาปนาทะทรงสร้างไว้ แล้วประทับอยู่ แล้วจักทรงสละ จักทรง
 บำเพ็ญทาน แก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และยาก
 ทั้งหมด จักทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์
 เสด็จออกจากเรือน ทรงผนวชเป็นบรรพชิต ในสำนักของพระผู้มีพระภาค
 พระนามว่า เมตไตรยอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท้าวเธอทรงผนวชอย่างนี้
 แล้ว ทรงปลีกพระองค์อยู่แต่ผู้เดียวไม่ประมาท มีความเพียร มีตนสงบ
 แล้ว ไม่ช้านักก็จักทรงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมที่กุลบุตร
 ทั้งหมด พวกกันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ อันเป็น
 ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เอง ในทิวรรณ
 เทียว เข้าถึงอยู่ ฯ

พระสูตรนี้ถือว่าเป็นคำสอนแสดงหลักวิวัฒนาการของสังคมตามแนวจริยธรรม กล่าวถึงหลักการปกครอง และหลักความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับจริยธรรม เรื่องพระศรีอาริยมตไตรย ก็มีต้นเค้ามาจากพระสูตรนี้²⁴

ในพระไตรปิฎกยังมีกล่าวถึงพระอนาคตพุทธเจ้าอีกตอนหนึ่งคือ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์ จริยาปิฎก “พุทธปภิรณกัณฑ์” ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

... ในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระกุกกุสันธะ พระโกนาคมะ และพระกัสสปะ บัดนี้เราเป็นพระสัมพุทธเจ้าและจักมีพระเมตไตรยสัมพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้า 5 พระองค์นี้ ก็เป็นนักปราชญ์ อนุเคราะห์โลก บรรดาพระพุทธเจ้าผู้เป็นธรรมราชาเหล่านี้ พระเมตไตรยสัมพุทธเจ้า จักตรัสบอกมรรคานั้นแก่ผู้อื่นหลายโกฏิ แล้วจักเสด็จนิพพานพร้อมด้วยพระสาวกฉะนี้แล.

ต่อมาแม้ว่าพระพุทธโฆชะจะได้แต่งอรรถกถาพระไตรปิฎกขึ้น ก็ยังมีได้ให้ความสำคัญแก่รายละเอียดเรื่องของพระศรีอาริย์เท่าใดนัก ดังปรากฏเนื้อความใน “กุกกุสันธพุทธวงศ์” อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ดังนี้

เมื่อพระเวสสกุสยัมภูพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เมื่อกัปนั้นล่วงไป ดวงพระทินกรคือพระชินพุทธเจ้าก็ไม่อุบัติขึ้นถึง 29 กัป ส่วนในภัทรกัปนี้บังเกิดพระพุทธเจ้า 4 พระองค์แล้วคือ พระกุกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสปะ และพระพุทธเจ้าของเรา. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยจักอุบัติในอนาคตกาล.

ด้วยประการดังกล่าวมานี้ กัปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญว่าเป็นภัทรกัป เพราะประดับด้วยการเกิดพระพุทธเจ้า 5 พระองค์.

ใน อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ปฐมปัณณาสก์ จุฬวรรคที่ 5 อรรถกถาฐานสูตร ที่ 2 เรื่องพระเจ้าสัทธาติสสมหาราช ซึ่งกล่าวว่า “พระเจ้าสัทธาติสสมหาราชจักเป็นอัครสาวก รูปที่ 2 ของพระศรีอาริยมตไตรย (ต่อไปในอนาคต).”

²⁴พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 10 (มปท.), 2546.

ใน อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ทุติยปัณณาสกั มหาวรรคที่ 2 อรรถกถากถา วัตตสูตรที่ 7 กล่าวว่า "พระพุทธเจ้าพระนามว่า เมตไตรย จักมีมาในอนาคต พระราชาพระนามว่าสังขะ จักเป็นอรรคอุปัฏฐากของพระองค์ พระองค์จะมีพระชนมายุ 80,000 ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวคาถาปรารภอนาคต."

ใน อรรถกถา ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ปารายนวรรค อรรถกถาไปสาลมานวกปัญหานิตเทสที่ 14 กล่าวว่า

"บทว่า อนาคตมปิ อาทิสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงแม้ อนาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในภัทธกัปนี้ได้มีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์แล้ว ปัจจุบันนี้เราเป็นสัมมาสัมพุทธะองค์ที่ 4 และต่อไปจักมีพระเมตไตรย เป็นองค์ที่ 5.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุได้แปดหมื่นปี พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าเมตไตรย จักอุบัติในโลก เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระราชาพระนามว่าสังขะ จักรับสั่งให้ยกเสนาชายัญที่พระราชาพระนามว่ามหาปนาทะทรงสร้างไว้ ทรงครองราชสมบัติ ทรงกำจัดศัตรู สละพระราชทรัพย์ ทรงถวายทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิก และยากทั้งหลาย แล้วทรงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ เสด็จออกทรงผนวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงบอกอนาคตของพระเทวทัตเป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า ในอนาคตเทวทัตจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่าอัญฐิสสระ และสมุนมาลาการจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าสมุนิสสระ"

ใน อรรถกถา ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส (พระคัมภีร์สังฆมปิชาโชติกา) ในตอนท้ายปรากฏคำปรารภของผู้รจนาคัมภีร์ มีใจความดังนี้ "ด้วยบุญที่เกิดจากการรจนาคัมภีร์นี้ ขออย่าให้ข้าพเจ้าต้องสมาคมกับคนพาล ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกในสำนักของพระศรีอริยเมตไตรยพระองค์นั้น เทอญ."

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการกล่าวถึง "พระศรีอารีย์" ในพระไตรปิฎก และอรรถกถาพระไตรปิฎก อยู่หลายแห่งก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องราวประวัติชีวิตของพระศรีอารีย์ ใดแต่อย่างใด ทำให้ต่อมาจึงมีการแต่งขยายเรื่องประวัติชีวิตของพระศรีอารีย์แยกออกมาเฉพาะเป็นพิเศษในลังกา

การแต่งประวัติพระศรีอารียอย่างพิสดารขึ้นในลังกา นอกจากจะเป็นการเติมแต่งจินตนาการถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ยังน่าจะเป็นผลจากธรรมเนียมการเขียนคัมภีร์ประเภท “วงศ์” (Vamsa) ซึ่งสุภาพรรณ ณ บางช้าง มีความเห็นว่าคัมภีร์ประเภทนี้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพงศาวดารซึ่งมีเรื่องปาฏิหาริย์แทรกบ้าง เช่น *ทีปวงศ์ จุฬวงศ์* หรือเกี่ยวข้องกับตำนาน เช่น *มหาโพธิวงศ์ ทวารวงศ์* หรือเกี่ยวข้องกับเรื่องในอนาคตซึ่งเล่าลำดับบุคคลที่คาดว่าจะมาเกิดในอนาคต ซึ่งได้แก่เรื่อง *อนาคตวงศ์*²⁵

นอกจากนี้ในสมัยอรรถกถายังเกิดความเชื่อหนึ่งที่ว่า อรรถกถาจารย์คนสำคัญคือ พระพุทธโฆชะ (Buddhaghosa) เป็นพระศรีอารียอีกด้วย พระพุทธโฆชะเป็นพระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงมากเพราะเป็นผู้เขียนอรรถกถาภาษาบาลี²⁶ ซึ่งในคัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งปรากฏเรื่องประวัติของพระพุทธโฆชะมากที่สุด เล่าถึงเนื้อความตอนหนึ่งว่า เมื่อพระสงฆ์ฝ่ายมหาวีหาร์ได้เห็นผลงานของท่านคือ *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* ก็ชื่นชมพระพุทธโฆชะว่าท่านคือ *พระศรีอารียเมตไตรย* และในบทความเรื่อง “เรื่องพระพุทธโฆษาหรือพระพุทธโฆชะ” ของคงเดช ประพัฒน์ทอง ก็ได้กล่าวเสริมถึงเรื่องนี้ไว้ด้วยว่า “ในคราวที่ท่านได้รจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคและน่าจะเป็นครั้งแรกที่ทางฝ่ายหินยานยอมรับคติพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยหรือพระศรีอารีย”²⁷

คัมภีร์อนาคตวงศ์ เป็นคัมภีร์เก่าแก่คัมภีร์หนึ่งที่แสดงประวัติพระศรีอารียเมตไตรยผู้จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ใน *คัมภีร์คันธวงศ์* ของพม่า กล่าวว่า ผู้รจนา *คัมภีร์อนาคตวงศ์* คือ พระกัสสปะ แต่ไม่ปรากฏว่าท่านอยู่ในยุคใด²⁸ สุภาพรรณ ณ บางช้าง ให้ความเห็นว่า *คัมภีร์อนาคตวงศ์* น่าจะได้แต่งขึ้นเป็นเวลานานพอสมควรก่อนสมัยสุโขทัยในประเทศไทย เพราะในบานแพนงของหนังสือเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงพระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาลิไทสมัยสุโขทัย ได้มีการอ้างถึงคัมภีร์พุทธศาสนาหลายเล่ม รวมถึง *คัมภีร์อนาคตวงศ์* ด้วย ยิ่งกว่านั้นความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียยังมีปรากฏชัดเจนในศิลาจารึกของพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และในศิลาจารึกที่เกี่ยวกับการทำบุญเกือบทุกหลักในสมัยสุโขทัย ผู้ทำบุญมักจะตั้งความปรารถนาที่จะเกิดในสมัยของพระศรีอารียนี้²⁹

²⁵สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 401-402.

²⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

²⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

²⁸ใน K.R. Norman, *Pali Literature: Including The Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of all The Hinayana Schools of Buddhism* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1983) p.161. กล่าวว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้แต่งคัมภีร์โมหวิจเจธานี (*Mohavicchedani*) ด้วย

²⁹สุภาพรรณ ณ บางช้าง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 417-418.

2.2.2 ข้อถกเถียงว่าด้วยเรื่องกำเนิดความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์

พระศรีอาริย์ หรือ พระศรีอาริย์เมตไตรย เป็นชื่อที่ใช้เรียกพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไปที่จะมาตรัสรู้ต่อจากพระพุทธเจ้าศากยमुณี ในคัมภีร์ฝ่ายบาลีเรียกว่า เมตต (Metta) หรือ เมตเตยฺย (Metteyya) ส่วนในคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤตเรียกว่า ไมตรี (Maitri) บ้าง ไมตรียะ (Maitreya) บ้าง หรือ ไมตรียานาถ (Maitreyanatha)³⁰ จารึกในสมัยราชวงศ์กุษาณะ³¹ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 4 ถึงพุทธศตวรรษที่ 10 - ผู้วิจัย) ของอินเดีย เรียกว่า เมทรโก พูโท (Metrago Boudo) นอกจากนี้แล้วพระองค์ยังถูกเรียกในชื่ออื่นในวัฒนธรรมอื่นๆ อีกมาก อาทิ ไมทารี (Maidari) ในมองโกเลีย หมี่โล่ (Milo) ในจีน มิระเย็ก (Miryek) ในเกาหลี และ มิโรกุ (Miroku) ในญี่ปุ่น ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนรับอิทธิพลมาจากชื่อในภาษาสันสกฤต คือ ไมตรี (Maitri)³²

คำว่า ไมตรี หมายถึง ความเมตตา กรุณา ความเป็นมิตร ความเห็นอกเห็นใจกัน ในพจนานุกรมบาลี ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) แปลว่า ความรัก ความเป็นมิตร

นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์อีกจำนวนหนึ่งที่มีเสียงและความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ไมตรี³³ ไมตรี ยังถูกนำไปใช้ในการฝึกเจริญภาวนาและถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นพลังจักรวาลที่ยิ่งใหญ่ พระพุทธองค์ก็ทรงเปล่งรัศมีแห่งพลังดังกล่าวจากพระวรกายไปทั่วแผ่นดินเพื่อเสริมสร้างสันติสุขแก่มนุษยชาติ สอดคล้องกับในคัมภีร์อวทาน ที่กล่าวว่า ไมตรี เป็นการเรียนรู้เวทมนตร์คาถา ที่ใช้ในการสร้างเสน่ห์ หรือใช้ในการรักษาบุคคลให้หายจากโรค³⁴

นอกจากชื่อ ไมตรียะ หรือ เมตไตรย แล้ว ในบางแห่งก็เรียกว่า อจิตตะ (Ajita) หรือ อจิตนาถ (Ajitanatha) ซึ่งมีความหมายว่าไม่มีผู้พิชิตได้ ชื่อ อจิตตะ นี้มีปรากฏอยู่ใน สัทธรรมปุณฑริกสูตร ดังความตอนหนึ่งว่า

³⁰Kim, Inchang, *The Future Buddha Maitreya: An Iconological Study* (New Delhi: DP's impressions, 1997), p. 9

³¹สมัยราชวงศ์กุษาณะนี้ มีกษัตริย์สำคัญพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้ากนิษกะ (Kaniska) พระองค์เป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาที่สำคัญ ในรัชสมัยของพระองค์ยังได้เกิดพุทธศาสนานิกายมหายานขึ้น และเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปที่เอเชียกลาง และทางตะวันออก โดยเฉพาะจีน. Basham, A.L., *The Wonder That was India* (New Delhi: Rekha Printers Pvt. Ltd., 1991), pp. 61-62.

³²Kim, Inchang, *Ibid.* p. 9.

³³See Kim, Inchang, *Ibid.* p. 9.

³⁴Kim, Inchang, *Ibid.* p. 9.

พระศาสดาเจ้าจึงรับสั่งกับพระโพธิสัตว์มหาสัตว์เมตไตรยว่า “สรรพสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น อชิตะ ในระหว่างการแสดงธรรมบรรยายถึงพระชนมายุกาลของพระตถาคตเจ้านี้ หากมีความรู้สึกมั่นใจแม้เพียงครั้งเดียว หรือมีความเชื่อจะเป็นบุคคลใหญ่หลวง ... อชิตะ สมมติว่ากุลบุตรหรือกุลธิดาผู้ใดมีความปรารถนาพุทธภูมิ ได้สร้างสมบารมีทั้ง 5 มาเป็นเวลา 8 ร้อยพันหมื่นโกฏิกัลป์ คือ ทานบารมี ศีลบารมี ขันติบารมี พลบารมี สมာธิบารมี ปัญญาบารมี ก็เป็นที่ยอมรับ...”³⁵

ชื่อของพระศรีอารียที่ใช่ทั้ง *ไมตรียะ* และ *อชิตะ* ซึ่งมีความหมายที่ต่างกันนั้น นำมาสู่ข้อพิจารณาที่ว่า การเรียกชื่อพระศรีอารียแต่ละชื่ออาจสัมพันธ์กับความหมาย บริบท และวัตถุประสงค์ด้วย Kim Inchang (Kim Inchang) สันนิษฐานว่าความแตกต่างของชื่อดังกล่าวสะท้อนให้เห็นแนวคิดของการเลือกใช้ชื่อใดชื่อหนึ่ง กล่าวคือ ในฝ่ายเถรวาทเลือกใช้ *ไมตรียะ* เพราะมีแนวคิดเรื่อง *ไมตรี* ส่วนฝ่ายมหายานเลือกใช้ *อชิตะ* เพราะมีแนวคิดเรื่องความเป็นผู้ชนะ ผู้เป็นเลิศ (ไม่มีผู้พิชิตได้) ตามความหมายของ *อชิตะ* ที่สอดคล้องกับลักษณะเด่นของยุคพระศรีอารียที่มีความสุขบริบูรณ์ดีเด่นกว่ายุคอื่นๆ* นอกจากนี้ทั้งวรรณคดีบาลีและสันสกฤตต่างก็ยังมีการใช้ชื่อต่างๆ กันไปอีก เช่น *เมตต* *เมตเตยยะ* *ไมตรียะ* *ไมตรียานถ* *อชิตะ* และ *อชิตนาถ* ที่แสดงว่าหมายถึงพระเมตไตรยองค์เดียวกัน³⁶

ต้นกำเนิดของคติความเชื่อเรื่อง *ไมตรี* หรือ *เมตไตรย* ยังคงเป็นที่ถกเถียงในวงวิชาการ จนกระทั่งปัจจุบัน ความเห็นดังกล่าวแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มสำคัญ นักวิชาการกลุ่มแรกเชื่อว่า *เมตไตรย* มีที่มาจากชื่อเทพเจ้าของอิหร่านที่ชื่อ *มิถรา* (Mithra)** กรันเวเดล (Grunwedel)

³⁵ จัทรสมาลย์ กบิลสิงห์ (แปล). *สังฆกรรมปุณทริกสูตร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต, 2543), หน้า 255.

* ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแนวคิดดังกล่าวน่าจะเกี่ยวข้องกับพระสูตรสำคัญในฝ่ายมหายานที่กล่าวถึง พระศรีอารียด้วย คือ *สุขาวัตถุณสูตร* (*Sukhavativayuha Sutra*)

³⁶ Kim, Inchang, *Ibid.* p. 10.

** มิถรา (Mithra) (บางครั้งเรียกว่า Yazata) เป็นชื่อเทพเจ้าองค์สำคัญในศาสนาโบราณของเปอร์เซีย คือ ศาสนาโซโรอัสเตอร์ (Zoroastrianism) ซึ่งมีบทบาทสำคัญยิ่งในวัฒนธรรมเปอร์เซียโบราณ เชื่อกันว่า มิถราเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง เทพเจ้านัรบ เทพเจ้าผู้พิทักษ์ความจริง และเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ ดังปรากฏในบทสวดสรรเสริญเทพมิถรา ต่อมาเทพมิถราได้กลายมาเป็นเทพเจ้ามิถระ (Mitra) ในอินเดียสมัยพระเวท คำว่า มิถระ เป็นคำในตระกูล โปรโต-อินโด-อิราเนียน (proto-Indo-Iranian) มีความหมายว่า คำสัญญา, คำสัตย์, หรือมิตร โดยทั่วไปจะใช้ในความหมายของการทำงานร่วมกัน ความร่วมมือต่อกัน คำ “มิถระ” มีรากศัพท์มาจาก √mi- ซึ่งแปลว่า ผูก, มัด กับ -tra ปัจจัย เมื่อประกอบกันแล้วจึงมีความหมายว่า สิ่งผูกมัด (Wikipedia, the free encyclopedia) ชื่อ มิถรา หรือ มิถระ นี้ปรากฏในหลักฐานที่เก่าที่สุดในจารึกสัญญาสงบศึกระหว่างพวก อิทธิไศ

กล่าวว่า มิถรา และ ไมตรียะ ต่างก็มีความสำคัญในฐานะผู้ที่จะมาช่วยให้รอดหรือผู้ปลดปล่อย (future saviour) เหมือนกัน³⁷ เช่นเดียวกับที่ รอสเซนฟีลด์ (Rosenfield) กล่าวว่า “ในพระพุทธรูปศาสนา นั้น ตำนานเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ (ไมตรียะ) นั้นมีจำนวนมาก รวมทั้งยังเต็มไปด้วยศรัทธา มองเห็น การบรรลุลุทธิกรรมในอนาคต ซึ่งเรื่องลักษณะนี้ก็มีพบในวัฒนธรรมตะวันตก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คล้ายกับในวัฒนธรรมอิหร่าน”³⁸

คอนซ์ (Conze) เป็นนักวิชาการคนหนึ่งในกลุ่มที่เชื่อว่าพระศรีอารีย์ (ไมตรียะ) มีที่มาจาก อิหร่าน โดยกล่าวว่าในช่วงหลายศตวรรษก่อนคริสตกาล อิหร่านพยายามที่จะมีอิทธิพลเหนือดินแดน ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง ไมตรียะ กับ มิถระ ของอิหร่าน เริ่มต้นขึ้น³⁹ รวมทั้งความเห็นของ ซอปเปอร์ (Soper) ที่เชื่อว่ามีความเป็นไปได้มากที่พระศรีอารีย์ (ไมตรียะ) จะได้รับอิทธิพลจาก มิถระ ในยุคที่ลัทธิบูชาเทพมิถราหันมานับถือเทพซาโอชยันต์ (Saoshyant) * และเป็นไปได้ที่ มิถรา ในศาสนาโซโรอัสเตอร์จะกลายมาเป็น ไมตรียะ รวมถึงการ ก่อกำเนิดลัทธิความเชื่อเรื่องไมตรียะ ยังส่งผลต่อความเชื่อเรื่องพระเมสสิอาห์ (Messiah) ของ คริสต์ศาสนาในที่สุด

อย่างไรก็ดี คิม อินชางได้โต้แย้งเรื่องความคล้ายคลึงของเสียงระหว่างคำ ไมตรียะ (Mitreya) กับ มิถรา (Mithra) ที่ใกล้เคียงกันจนนำไปสู่ข้อสรุปข้างต้นว่า คำ ไมตรียะ (maitreya) เป็นคำในภาษาสันสกฤตที่เกิดขึ้นทีหลัง คำ เมตต (metta) หรือ เมตเตยยะ (metteyya) ในภาษา บาลี ดังนั้นถ้าเรายังเชื่อว่า คำ ไมตรียะ (Mitreya) กับ มิถรา (Mithra) มีอิทธิพลต่อกันนั้น ก็อาจ เป็นวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในภายหลัง รวมทั้งธรรมชาติของ ไมตรียะ (Mitreya) กับ มิถรา (Mithra) ก็ยังมีข้อแตกต่างกัน มีเพียงเรื่องการเป็นพระผู้ปลดปล่อยเรื่องเดียวที่ตรงกัน ส่วน มิถระ (Mitra) ในคัมภีร์พระเวทนั้น คิม อินชางกล่าวว่า มิถระ ไม่มีบทบาทสำคัญนักเมื่ออยู่ลำพัง แต่เมื่อมาอยู่

(Hittites) และอาณาจักรเฮอริเรียน (Hurrian kingdom) ที่อยู่บริเวณตะวันออกเฉียงใต้ของทะเลสาบแวน (Van) เมื่อ 1400 ปีก่อนคริสตกาล หรือ ประมาณ 857 ปีก่อนพุทธศักราช โดยชื่อของเทพมิถระ รวมอยู่กับเทพองค์อื่น คือ วรุณ อินทรา อัศวินทั้งสอง และ นัสตยะ การอ้างชื่อเทพเจ้าในครั้งนั้นเพื่อให้เป็นพยานและพิทักษ์รักษา พันธสัญญาที่ให้ไว้ต่อกัน (Campbell, 1964, p. 256).

³⁷ Grunwedel (1901) in Kim, Inchang, Ibid. p. 11.

³⁸ Rosenfield (1967) in Kim, Inchang, Ibid. p. 11.

³⁹ Conze (1959) in Kim, Inchang, Ibid. p. 11.

* Saoshyant รู้จักกันในความหมายว่า หนึ่งในผู้จกนำพาประโยชน์สุขมาให้ หรือ พระผู้จกมาช่วยให้รอดในอนาคต ซึ่งเป็นความเชื่อในศาสนาโซโรอัสเตอร์ของเปอร์เซียโบราณ และมีกล่าวในคัมภีร์ว่าเมื่อโลกเกิด มิคัสตัญญี จะมี Saoshyant 3 คนมาช่วยฟื้นฟูคำสอน Saoshyant คนสุดท้ายจะนำคำพิพากษาสุดท้ายของมนุษยชาติมาด้วยและจะช่วยสร้างความปรองดอง ความมั่นคงให้กับโลก (Soper (1959) Kim, Inchang, Ibid. p. 12.)

กับพระอรหันต์มีความสำคัญยิ่ง มีบทสวดสรรเสริญเทพมิตระในฤคเวทโดยเฉพาะ แต่ถูกจัดอยู่ในตำแหน่งที่ไม่สำคัญนัก สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดคำถามตามมาว่าเทพมิตราในศาสนาโซโรอัสเตอร์กับ เทพมิตระในพระเวท จะเป็นต้นกำเนิดของพระไมตรียะได้อย่างไร ในเมื่อเทพเจ้าดังกล่าวต่างก็ไม่ได้รับการยกย่องและให้ความสำคัญมาอย่างยาวนานในอินเดีย⁴⁰

คิม อินชางยังได้ตั้งข้อสังเกตคล้ายกับ เฮช เคิร์น (H. Kern) ว่า เทพมิตรา ในศาสนาโซโรอัสเตอร์ กับ เทพมิตระในพระเวท มีความขัดแย้งอย่างชัดเจนกับพระไมตรียะ หรือพระศรีอารีย ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในประเด็นที่พระไมตรียะ หรือพระเมตไตรย ทรงมีความเมตตากรุณาพระองค์ไม่ใช้เทพเจ้าผู้จะปกป้องโลกจากศัตรูที่จะมาทำลายล้าง แต่พระองค์เป็นผู้ที่จะตรัสรู้ธรรมะและนำพามนุษยชาติให้พ้นจากวัฏสงสาร

อย่างไรก็ตาม ยังมีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่เชื่อว่าคติความเชื่อเรื่องเมตไตรย มีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย และมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่อง “กรรม” ในอินเดีย คติดังกล่าวน่าจะเกิดอย่างช้าที่สุดในสมัยพระเวท ผ่านเรื่องราวที่เป็นพระชาติก่อนๆ ของพระพุทธเจ้าศากยมนี ที่เรียกว่า *ชาดก* และหลักการเกี่ยวกับ พระมานูสีพุทธะ (Manusi Buddha) ซึ่งมีจำนวนมากประมาณมิได้ของเหตุผลในเชิงปรัชญาในสมัยโบราณ ในทฤษฎีอินเดียโบราณ “กรรม” ที่กระทำในชาตินี้จะเป็นสิ่งที่กำหนดสถานภาพและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในชาติหน้า ความเชื่อดังกล่าวจึงนำไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ *นัยุกรรมย* (naiskarmya) ซึ่งหมายถึงการเป็นอิสระพ้นจากการกระทำของกรรม สภาวะที่เป็น *อรหันต์* (arhat) หรือการบรรลุโสดาบัน และนำไปสู่พระนิพพาน (nirvana) ดับสูญไปในที่สุด นอกจากนี้ยังมีเรื่อง *ชาดก* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระชาติต่างๆ ของพระพุทธเจ้าศากยมนีก่อนที่จะเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เรื่องชาดกเหล่านี้พระพุทธเจ้าศากยมนีทรงเป็นผู้เล่า เพื่อใช้สั่งสอนธรรมะโดยอาศัยเรื่องราวการกระทำกรรมดี และบำเพ็ญบารมีที่ยิ่งใหญ่ในพระชาติก่อนๆ ดังนั้นผู้ที่บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่เช่นเดียวกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้าศากยมนีจึงสามารถที่จะเป็น “พระพุทธเจ้า” ได้ หรืออาจเป็นผู้ช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากวัฏสงสาร และกลายเป็น พระมานูสีพุทธะ (Manusi Buddha) ในที่สุด⁴¹

ใน *มหาวัศสุ* ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เชื่อว่ารวบรวมขึ้นในราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล กล่าวว่าพระพุทธเจ้าศากยมนีทรงประสูติหลายครั้งก่อนพระชาติที่เป็นพระพุทธเจ้า และทรงได้รับการพยากรณ์จากพระอดีตพุทธเจ้าหลายพระองค์เพื่อยืนยันว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ครั้งสุดท้ายทรงได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้ากัศยปะ สอดคล้องกับความคิดเรื่องที่ว่าพระพุทธเจ้ามีหลายพระองค์ ทั้งที่มีมาก่อนพระพุทธเจ้าศากยมนีและที่จะมาหลังพระพุทธเจ้าศากยมนี⁴²

⁴⁰ Kim, Inchang, Ibid. p. 12.

⁴¹ Kim, Inchang, Ibid. p. 13.

⁴² Kim, Inchang, Ibid. p. 14.

เช่นเดียวกับใน พุทธจรีต พระพุทธเจ้าศากยมนีทรงให้คำมั่นสัญญากับบรรดาพุทธบริษัทว่าเขาเหล่านั้นจะได้ไปเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต และท้ายที่สุดก็จะมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า⁴³ ซึ่งในความคิดนี้แสดงให้เห็นว่าน่าจะมีพระพุทธเจ้าอีกหลายพระองค์ต่อจากพระศรีอาริย์*

ขณะที่นักวิชาการบางท่าน เช่น อีเทล (Eitel) ที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ว่า แต่เดิมาคงเป็นเรื่องที่ประสงค์จะเผยแพร่พุทธศาสนาให้บังเกิดความเชื่อถือเท่านั้น⁴⁴

2.3 แนวคิดสากลที่พ้องกับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มีกำเนิดและพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในพุทธศาสนานิกายต่างๆ หากเมื่อพิจารณาความคิดความเชื่อของศาสนาต่างๆ ผู้วิจัยพบว่ามีแนวคิดที่คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องพระศรีอาริย์อยู่หลายประการด้วยกัน จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดสากลที่พ้องกับแนวคิดเรื่องพระศรีอาริย์ในพุทธศาสนา อาทิ แนวคิดว่าด้วยการเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา (Hagiography) แนวคิดเรื่องวันสิ้นโลก (eschatology) และโลกใหม่ (golden age) แนวคิดเรื่องพระผู้ช่วยให้รอด (Savior) ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจและเชื่อมโยงถึงความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ในประเทศไทยได้ดียิ่งขึ้น ดังนี้

⁴³ Kim, Inchang, Ibid. p. 14.

* ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มีพระภิกษุที่มีนามว่า "เมตเตยยะ" อย่างน้อย 2 องค์ องค์แรกเป็นพระอรหันต์เดิมชื่อ "ติสสะ" ต่อมาได้รับสมญานามว่า "เมตเตยยะ" ในสุดตนิบาต (คาถาที่ 814) เรียกภิกษุรูปนี้ว่า "ติสสะ-เมตเตยยะ" (Malalasekera vol. I, p. 662.) ติสสะ-เมตเตยยะ เป็นเพื่อนของติสสะแห่งเมืองสาวัตถี ทั้งสองได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่เชตวัน หลังจากได้ฟังธรรมก็เลื่อมใสขอออกบวช เมตเตยยะได้ลาพระพุทธองค์ขอไปปฏิบัติธรรมในป่า แต่หลังจากที่พี่ชายของเมตเตยยะสิ้นชีวิต บรรดาญาติพี่น้องก็ขอให้สึกออกมาใช้ชีวิตฆราวาส ครั้งหนึ่งเมตเตยยะผ่านมาทางหมู่บ้านของติสสะ จึงได้นำติสสะไปพบพระพุทธองค์และขอให้เทศนาโปรด พระพุทธองค์จึงทรงประทานเทศนา "ติสสะ-เมตเตยยะ สุตตะ" แก่ทั้งสอง หลังจากได้ฟังเทศนาจบลง ติสสะก็บรรลุโสดาบันและสำเร็จอรหันต์ไปในที่สุด (Malalasekera, 1960 vol. II, p. 1020.)

พระสาวกองค์ที่สองชื่อ "ติสสะ-เมตเตยยะ" เช่นเดียวกัน (หรือที่รู้จักกันในนาม เมตเตยยะมานพ ติสสะ เป็นชื่อตัว เมตเตยยะ เป็นชื่อสกุล) เป็นศิษย์ 1 ใน 16 คนของพราหมณ์พาวารี (Bavari) ผู้ซึ่งได้ส่งศิษย์ไปทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้าที่ป่าสาณเจดีย์เพื่อจะทดสอบว่าพระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงหรือไม่ (คำถามเหล่านั้นรวบรวมไว้ใน เมตเตยยะปัญหา หรือ ติสสะเมตเตยยะ-ปัจฉา) แต่หลังจากได้ฟังคำตอบจากพระพุทธองค์ เขาและเพื่อนๆ ก็สำเร็จอรหันต์ (Malalasekera, 1960 vol. I, p. 662.)

⁴⁴ อังใน เชนเจอร์รของ เจมส์ เลกจ์ (James Legge), *จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร*, แปลโดย พระยาสุรินทรภักขัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) (พระนคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2506), หน้า 39.

2.3.1 แนวคิดว่าด้วยการเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา

ความเชื่อและความศรัทธาที่เหนียวแน่นเกี่ยวกับพระศรีอารียทำให้เรื่องราวของพระศรีอารียได้รับการเผยแพร่และจินตนาการอย่างกว้างขวาง ผู้คนในแต่ละสังคมและวัฒนธรรมที่รับเอาความเชื่อเรื่องพระศรีอารียต่างพากันสร้างสรรค์เรื่องราวของพระศรีอารียที่คาดว่าจะมาเกิดในอนาคต โดยอาศัยจินตนาการ วิธีคิดตลอดจนขนบธรรมเนียมในแต่ละบริบททางสังคมวัฒนธรรม อันนำมาสู่สิ่งที่เรียกว่า การเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนา มี คัมภีร์มหาลักขณสูตร และ คัมภีร์มหาปทานสูตร ที่เขียนประวัติพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ไว้ให้เป็นสามัญลักษณะ ด้วยเหตุดังนี้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จึงล้วนมีชีวประวัติคล้ายคลึงกัน คือ ต่างก็กล่าวถึงการประทับบนสวรรค์ชั้นดุสิต การประสูติ การออกบวช ต้นไม้สำหรับประทับนั่งตรัสรู้ อัครสาวก อัครสาวิกา การแสดงพระปาฏิโมกข์ การแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร การประกาศพระศาสนา และการปรินิพพาน เป็นต้น⁴⁵

แนวคิดเรื่องการเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาใช้จะปรากฏแต่เฉพาะในพุทธศาสนา ดังเช่นในคัมภีร์ที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น หากแต่ในศาสนาอื่นๆ ก็มีแนวคิดที่ว่านี้เช่นกัน อาทิในคริสต์ศาสนามีการศึกษาแขนงหนึ่งที่เรียกว่า ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา หรือ ชิวประวัตินักบุญ (Hagiography)

ใน The Catholic Encyclopedia ได้ให้ความหมายของคำ "Hagiography" ไว้ว่า

The name given to that branch of learning which has the saints and their worship for its object. Writings relating to the worship of the saints may be divided into two categories:

(a) those which are the spontaneous product of circumstances or have been called into being by religious needs of one kind or another (and these belong to what may be called practical hagiography);

(b) writings devoted to the scientific study of the former category (and these constitute critical hagiography).⁴⁶

⁴⁵ บำเพ็ญ ะวิน, ประชุมพงศาวดารฉบับราชฎี: พระอนาคตวงศ์, หน้า (29).

⁴⁶ Delehaye, Hippolyte, "Hagiography." The Catholic Encyclopedia Vol. 7 (New York: Robert Appleton Company, 1910), p. 127.

ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา หรือชีวประวัตินักบุญ (Hagiography) เป็นชื่อแขนงหนึ่งของการศึกษาเกี่ยวกับนักบุญในคริสต์ศาสนาและลัทธิที่เกี่ยวข้อง มักมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับลัทธิฆราวาสนักบุญ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

ก. งานเขียนที่เป็นผลผลิตอันนำมาห้ศรัทธาซึ่งมีที่มาจากเหตุการณ์แวดล้อม หรือได้รับแรงบันดาลใจจากความต้องการทางใจในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา (กลุ่มงานดังกล่าวนี้จัดอยู่ในกลุ่มที่อาจเรียกว่า ชีวประวัตินักบุญเพื่อการสร้างศรัทธาปสาทะ)

ข. งานเขียนที่เขียนในเชิงวิชาการโดยอาศัยข้อมูลความรู้ที่มีผู้เคยศึกษาไว้ก่อน (งานเขียนกลุ่มนี้จัดเป็นชีวประวัตินักบุญในเชิงทัศนวิจารณ์)

ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนา เป็นวรรณกรรมสำคัญในสมัยพันปีแรกของคริสต์ศาสนา มักเป็นเรื่องราวชีวิตของนักบุญคนสำคัญในคริสต์ศาสนา ซึ่งนอกจากจะเป็นชีวประวัติแล้วยังให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และเป็นเรื่องที่สร้างแรงบันดาลใจแก่ผู้อ่านอีกด้วย การเขียนประวัติชีวิตของนักบุญเริ่มในสมัยจักรวรรดิโรมัน เป็นตำนานเกี่ยวกับนักบุญ คริสเตียนผู้พลีชีพเพื่อศาสนา วรรณกรรมนักบุญแบ่งเป็น 2 กลุ่มตามนิกายในคริสต์ศาสนา ดังนี้⁴⁷

(1) วรรณกรรมนักบุญในนิกายโรมันคาทอลิก ได้แก่ สารบรรณปฏิทินประจำปี เป็นประวัติของนักบุญใช้อ่านเวลาเทศนา

(2) วรรณกรรมนักบุญในนิกายออร์ทอด็อกซ์ มี 2 แบบ ได้แก่ ประวัตินักบุญซิแนกซาเรียน (Synaxarion) แบบแรกนี้เป็นแต่เพียงรายชื่อ และประวัตินักบุญเมโนโลเจียน (Menologion) แบบที่สองนี้จะรวมประวัติชีวิตและเรื่องราวรายละเอียดของนักบุญแต่ละองค์ด้วย

ในยุโรปตะวันตก ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาเป็นศาสตร์สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคกลาง ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาเรื่องสำคัญในยุคนี้ชื่อว่า ตำนานทอง (Golden Legend or Lives of the Saint) เป็นตำนานชีวิตนักบุญที่รวบรวมราว ค.ศ. 1260 โดยจาโคบัส เดอ โวราจิน (Jacobus de Voragine) นักเขียนจดหมายเหตุผู้เป็นอัครบาทหลวงแห่งเมืองเจนัว ในประเทศอิตาลี ซึ่งเป็นหนังสือขายดีติดอันดับในยุคกลาง เขาได้รวบรวมวรรณกรรมนักบุญของยุคกลางไว้มากโดยเน้นตำนานที่มีปาฏิหาริย์ หนังสือรวบรวมมาจากตำนานที่เกี่ยวข้อง

⁴⁷ Wikipedia, "วรรณกรรมนักบุญ" และ "สารบรรณผู้พลีชีพ" [on line], 30 ธันวาคม 2551. แหล่งที่มา <http://www.wikipedia.com>

นักบุญที่เป็นที่นิยมสักการะกันในขณะสมัยที่รวบรวม โดยมีโครงสร้างเนื้อหากว้างๆ ของชีวประวัติ นักบุญแต่ละองค์ดังนี้⁴⁸

1. มักจะเริ่มเรื่องโดยกล่าวถึงที่มาของชื่อนักบุญที่ออกเดินทางในจินตนาการ
2. เริ่มเล่าประวัติชีวิตของนักบุญซึ่งรวบรวมจากในเอกสารของนิกายโรมันคาทอลิกที่เป็นเพลงสวดสรรเสริญนักบุญ
3. กล่าวถึงเรื่องอัศจรรย์ต่างๆ ที่เกิดแก่นักบุญ
4. จบด้วยปาฏิหาริย์ต่างๆ ของผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือจากนักบุญหรือผู้ใช้วัตถุมงคลที่มาจากหรือเป็นของนักบุญนั้นๆ

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนามีลักษณะสากลประการหนึ่ง กล่าวคืองานเขียนดังกล่าวมิใช่เป็นเพียงแหล่งรวบรวมคุณธรรมและจริยวัตรอันล้ำเลิศของศาสดาเท่านั้น แต่ยังได้รวบรวมเรื่องราวที่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์นานาที่ผู้ศรัทธาเชื่อว่าจะได้เกิดขึ้นจริงแก่ศาสดาของตน ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาจึงมีลักษณะใกล้เคียงกับเทพปกรณัม ทั้งนี้เพราะศาสดามีความพิเศษเหนือบุคคลทั่วไป เนื่องจากเป็นบุคคลที่สามารถค้นพบธรรมวิเศษและอุทิศชีวิตแก่สังคมมนุษยชาติเพื่อสอนธรรมวิเศษที่พระองค์ค้นพบ จนกระทั่งได้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่ของคนจำนวนมาก⁴⁹

อย่างไรก็ตาม โดยส่วนใหญ่แล้วผู้เขียนตำนานศาสดาของแต่ละศาสนามีได้มีความตั้งใจที่จะเขียนให้เป็น "บันทึกชีวประวัติบุคคล" เพราะต่างก็คิดว่าศาสดาของตนมีความพิเศษเหนือบุคคลธรรมดาทั่วไป กล่าวคือ คนส่วนใหญ่มองศาสดาว่ามีภาวะวิเศษมิได้ต่างกับเทพเจ้า การเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาจึงอาศัยแต่เพียงข้อเท็จจริงเล็กน้อยที่ลงเอนเกี่ยวกับศาสดาของตนซึ่งมีชีวิตอยู่ในอดีต ส่วนคุณสมบัติพิเศษที่ศาสดาพึงมีในฐานะอัศจรรย์บุคคล ผู้เขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาสามารถเสริมเติมแต่งเข้าไปได้จำนวนมากตามทฤษฎีซึ่งเป็นที่ยอมรับของผู้คนในสังคมผู้เปี่ยมล้นไปด้วยความศรัทธา* และมอบเป็นมรดกตกทอดมาถึงผู้ศรัทธาในปัจจุบัณฑลตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาได้รับการถ่ายทอดจากผู้ศรัทธารุ่น

⁴⁸Caxton, William, *The Golden legend, or Lives of the saint* (London: Dent, 1900), p. 190.

⁴⁹อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, "ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 10.

* ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจได้รับอิทธิพลจากตำราคุณลักษณะบุคคล หรือ ตำราวรรณลักษณะ ซึ่งกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของบุคคล และบุคลิกภาพต่างๆ ที่ดีและร้าย อันจะมีผลผูกพันไปถึงความโชคดีและความสมหวังต่างๆ ของบุคคลอีกด้วย

หนึ่งไปสู่ผู้ศรัทธาอีกรุ่นหนึ่ง ความเชื่อต่างๆ ซึ่งห่างไกลความเป็นจริงก็จะค่อยๆ พูนเพิ่มขึ้นมาทีละน้อยๆ จนเมื่อกวีหรือนักประพันธ์ลือนามนำประวัติศาสดาองค์นั้นๆ มาเรียบเรียง เรื่องราวชีวิตที่สมบูรณ์ของศาสดาตั้งแต่เกิดจนละจากโลกก็จะกลายเป็นเรื่องที่ศาสนิกทั้งหลายได้รับรู้กันกว้างขวาง และยอมรับกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์เฉกเช่นเดียวกับพระเจ้าในศาสนานั้นๆ และเมื่อศาสดามีฐานะประดุจเทพหรือพระเจ้าแล้ว คำถามต่างๆ ตลอดจนข้อสงสัยทั้งหมดเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์นานาของศาสดาจึงเป็นสิ่งที่ผู้ศรัทธามีเพียงเอ่ย และยิ่งประวัติของศาสดาได้ผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์หรือคัมภีร์ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาอย่างสูงยิ่งประดุจธรรมนูญของชีวิตด้วยแล้ว เรื่องราวของศาสดาก็จะมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าธรรมที่บรรดาองค์ศาสดาได้ประกาศไว้ก่อนหน้า⁵⁰

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เป็นที่ประจักษ์เป็นข้อเท็จจริงประการหนึ่งเกี่ยวกับประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนานั้น คือ ส่วนใหญ่มักไม่ได้เขียนขึ้นในสมัยเดียวกับที่ศาสดายังมีชีวิตอยู่ หากแต่สานุศิษย์ของศาสนานั้นๆ รวบรวมขึ้นในสมัยหลัง ดังที่ Hermann Oldenberg กล่าวไว้⁵¹ "สมัยที่ผู้คนสนใจประวัติศาสตร์ของศาสดาอยู่หลังสมัยที่สนใจคำสอนของศาสดายิ่งนัก"

หากนำความคิดสากลดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นมาพิจารณาถึงการเขียนประวัติของพระศรีอาริย์ในพุทธศาสนาจะพบว่าตำนานพระศรีอาริย์มีความแตกต่างไปจากคำกล่าวในข้างต้น ทั้งนี้เพราะพระศรีอาริย์ยังไม่ได้เป็นศาสดา แต่จะได้รับการยกย่องให้เป็นศาสดาในอนาคตภายหลังจากสิ้นสุดระยะเวลาของศาสดาองค์ปัจจุบัน กระนั้นก็ดี เนื่องจากเป็นเรื่องราวที่ยังไม่เกิดขึ้น ประวัติของพระศรีอาริย์จึงได้รับการเขียนให้มีธรรมชาติคล้ายคลึงกับประวัติของศาสดาองค์ก่อน* ผสมผสานกับจินตนาการเชิงอุดมคติที่แฝงไปด้วยความคาดหวังของคนในยุคสมัยที่เขียน

แนวคิดเรื่องการเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาข้างต้น ทำให้เราเห็นว่าความคิดเรื่องการสร้างสรรค์ประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาในสังคมไทย รวมถึงตำนานพระศรีอาริย์นั้นเป็นสิ่งที่พบได้ในศาสนาอื่นๆ ด้วย ดังเช่นการเขียนประวัติฉบับบุญในศาสนาคริสต์ และในแต่ละศาสนาหรือในแต่ละวัฒนธรรมก็มักรอบความคิดเฉพาะที่อาจแตกต่างกันไปตามหลักคำสอนและความเชื่อทางศาสนา รวมถึงบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ข้อมูลเหล่านี้จะนำมาสู่ความเข้าใจเรื่องการสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอาริย์ได้ต่อไป

⁵⁰อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, "ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น," หน้า 10-11.

⁵¹Hermann Oldenberg (1971: 79) อ้างใน อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

* ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจได้อิทธิพลจาก มหาปทานสูตร และ ลักขณสูตร ในพระไตรปิฎก

2.3.2 แนวคิดเรื่องวันสิ้นโลก (eschatology) และโลกใหม่ (golden age)

แม้ในทางพระพุทธศาสนาจะมีได้กล่าวถึงความคิดเรื่องวันสิ้นโลกไว้โดยตรง หากแต่มีการกล่าวถึงกำหนดเวลาการอุบัติของพระพุทธเจ้า อันเป็นการผูกยุคสมัยของพระพุทธเจ้าติดกับเงื่อนไขอายุขัยของโลกไว้ โดยในคัมภีร์ฝ่ายบาลี อาทิ โสวัตตถกัมมทานิทาน และ ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้แบ่งระยะเวลาที่พระโพธิสัตว์โคตมะทรงบำเพ็ญเพียรเป็น 3 ระยะ ก่อนที่จะทรงมีสิทธิในการสถาปนา "พื้นที่" โดยแบ่งเป็น ระยะแรก เป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาเพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้าใช้เวลา 7 อสงไขย ระยะที่สอง เป็นช่วงการเปล่งวาจาประกาศความมุ่งมั่นต่อการเข้าสู่พุทธภาวะอีก 9 อสงไขย และระยะที่ 3 พระโพธิสัตว์มีพฤติกรรม คำพูด และความตั้งใจแน่วแน่ต่อพุทธภาวะอีก 4 อสงไขย และเมื่อครบกำหนดเวลาแล้วจึงจะมีสิทธิในการสถาปนาพระธรรมตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เผยแผ่และสร้าง "พื้นที่" ของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความเชื่อเรื่องการจัดลำดับกับและลำดับการอุบัติของพระพุทธเจ้านั้นมีดังนี้⁵²

1. *สุญกัป* คือ กัปที่ว่างจากพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ
2. *อสุญญกัป* คือ กัปที่ไม่ว่างจากผู้มีบุญ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า มี 5 กัป คือ
 - 2.1 *สวรกัป* คือกัปที่เป็นแก่นสาร มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 1 พระองค์
 - 2.2 *มณฑกัป* คือกัปที่ผ่องใส มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 2 พระองค์
 - 2.3 *วรกัป* คือกัปที่ประเสริฐ มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 3 พระองค์
 - 2.4 *สวรมณฑกัป* คือกัปที่เป็นแก่นสารและผ่องใส มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 4 พระองค์
 - 2.5 *ภททกัป* คือ กัปที่เจริญ (กัปที่อยู่ในปัจจุบัน) มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ 5 พระองค์

คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอาริยเมตไตรย

อนึ่ง เฉพาะในภททกัป ในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมะนั้นเชื่อกันว่ามีกำหนดอายุของศาสนา 5,000 ปี เมื่อครบ 5,000 ปีแล้ว ก็จักเสื่อมและถึงกาลที่เรียกว่า "กสิยุค" จากนั้นจึงจะเข้าสู่ยุคของพระศรีอาริยเมตไตรย แนวคิดเรื่องศาสนา 5,000 ปีนี้ มีปรากฏใน อรรถกถาที่ขนิภาย สิลขันธ์วรรค พรหมชาลสูตร ดังนี้

... ก็ในอวสานแห่งการสังคายนาพระพุทธพจน์นั้น แผ่นดินใหญ่นี้ได้
 สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นหวั่นไหว เป็นอเนกประการทั่วไปจนถึงน้ำรองแผ่นดิน
 เป็นประหนึ่งว่าเกิดความปราโมทย์ให้สาธุการว่า ศาสนาของพระตศพลนี้

⁵²ประภาส สุระเสน, คัดถ่ายถอด-แปล, พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2540), หน้า 145.

พระมหากัสสปเถระได้ทำให้สามารถมีอายุยืนไปได้ตลอดกาลประมาณ 5,000 ปี และได้ปรากฏมหัศจรรย์ทั้งหลายมิใช่น้อยด้วยประการฉะนี้...

การกำหนดอายุของยุคสมัยของศาสนานั้น มีการกำหนดเฉพาะในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมอย่างชัดเจนเท่านั้น ส่วนในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบันก็กำหนดไว้แต่เพียงอายุของพระพุทธเจ้าและลำดับการเสด็จมาอุบัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์เท่านั้น ซึ่งการที่กำหนดเฉพาะอายุของศาสนาสืบพระโคตมะนั้น อาจเนื่องมาจากที่เป็นช่วงเวลา (กัป) ที่ใกล้ตัวและร่วมสมัย รวมถึงใกล้เคียงกับช่วงเวลาที่มีการเขียนประวัติของพระพุทธเจ้าซึ่งอยู่ในสมัยของศาสนาพระโคตม ซึ่งตามความเห็นของนักวิชาการด้านพุทธศาสนศึกษา กล่าวว่า พระโคตมพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ที่มีตัวตนจริงๆ เช่นเดียวกับนักปราชญ์คนอื่นๆ ภายหลังมีการแต่งเติมเสริมความเหนือธรรมชาติให้มากขึ้น จนกลายเป็นตำนานที่เหนือจริง อันเป็นไปตามแนวคิดในการเขียนประวัติบุคคลสำคัญทางศาสนาโดยทั่วไป⁵³ จากนั้นจึงมีการเขียนประวัติพระพุทธเจ้าในอดีต รวมถึงประวัติของพระพุทธเจ้าในอนาคตเพิ่มเติมเข้าไป

นอกจากแนวคิดเรื่องอายุของยุคสมัยของศาสนาในพุทธศาสนาที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้คนในหลายวัฒนธรรมต่างก็มีความเชื่อเรื่องระยะเวลาแห่งการสิ้นสุดของจักรวาล หรือที่มักเรียกกันว่า วันสิ้นโลก (eschatology) เพื่อทำลายความชั่วร้ายให้หมดไปจากโลก ซึ่งอาจเป็นการทำลายด้วยน้ำ (น้ำท่วมโลก) หรือ ทำลายด้วยไฟ (ไฟประลัยกัลป์) และยิ่งเชื่อกันว่าเมื่อ “โลกเก่า” ดับสูญไปแล้วพระเป็นเจ้าก็จะทรงสร้าง “โลกใหม่” (golden age) ขึ้นมา ซึ่งในโลกแห่งนั้นก็จะมีแต่ความสุขอันไพบูรณ์ การที่จะได้เกิดในยุคสมัยแห่งความสุขในโลกใหม่นั้น มักมีข้อแม้หรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่เคร่งครัดเพื่อที่จะ “คัดเลือก” เอาแต่เพียงบุคคลที่บริสุทธิ์เท่านั้นไปอาศัยอยู่ใน “โลกใหม่” ในโลกใหม่จะมีผู้ปกครองหรือศาสดาที่อยู่ในฐานะของ “ประมุข” แห่งโลกใบใหม่นั้น และด้วยเหตุแห่งความเป็น “อุดมคติ” ของโลกใหม่นี้เอง จึงทำให้คนหลายยุคหลายสมัย และในหลายวัฒนธรรมจึงปรารถนาและใฝ่ฝันที่จะได้ไปอยู่ใน “โลกใหม่” นั้น

ในศาสนาโซโรอัสเตอร์ กล่าวว่าตามความเชื่อของชาวโซโรอัสเตอร์เชื่อว่า การที่โลกจะพินาศดับสูญไปนั้น เป็นผลมาจากความคิดชั่วของมนุษย์เป็นปฐมเหตุ ซึ่งในคัมภีร์ของศาสนา กล่าวว่า⁵⁴

⁵³ดูเพิ่มเติม ใน อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

⁵⁴เสฐียร พันธรังสี, ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2531), หน้า 43.

... เพราะความคิดชั่วของมนุษย์ที่แพร่หลายเต็มออกไปในโลก มหาเทพอาหุรมาสดาทรงพยายามแก้ไข ทรงเอาชนะมารร้ายได้ ยังจักรวาลให้ตั้งอยู่ได้ชั่วคราว แต่ต่อมา ชั่วเวลานานเพียงไรไม่กำหนด มีความวิปริตเกิดขึ้นในสุริยจักรวาล บรรดาดวงดาวไม่อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ การโคจรไม่เป็นไปตามกำหนด เดือนวันผันแปรไป กระแสน้ำที่เคยไหลลงกลับไหลขึ้น เกิดพายุใหญ่ เกิดเสียงกัมปนาทหวาดไหว ธรณีโยกคลอน ตฤณชาติและพรรณพฤกษชาติถอนรากพังพินาศลง ต่อจากนั้น มหาเมฆตั้งเค้าทะมึน บันดาลให้ฝนตกใหญ่ 10 วัน 10 เดือน

ศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อเกี่ยวกับวันสิ้นโลกว่า โลกจะสิ้นสุดถึงจุดจบเพราะไฟ ไฟจะทำลายทุกสิ่งทุกอย่างให้พินาศสูญไป อำนาจของไฟจะทำลายทุกสิ่งให้สูญสิ้นไปในไฟ จะเหลืออยู่ก็แต่ผู้รู้ (ขนาดผู้ทรงพระเวท) เทวะ (ธรรมชาติประจำโลก) และธาตุทั้งสี่ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ซึ่งมีประจำโลก แม้พระพรหมผู้สร้างก็หมดสิ้นไปด้วย ทุกอย่างรวมลงอยู่ในธาตุทั้งสี่ เมื่อธาตุทั้งสี่มาชุมนุมกันอยู่ ระหว่างนั้นวิญญาณโลกทั้งหลาย เข้าไปรวมอยู่ใน มหาพรหม หรือปรมาตมัน ครั้นถึงเวลา จะต้องให้มีการสร้างโลก ตามยุคสมัยที่กำหนด ดวงวิญญาณทั้งหลายก็ออกจากปรมาตมันอีกครั้งหนึ่ง วนเวียนกันไปเป็นวัฏฏะอย่างนี้⁵⁵ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อของพวกลัทธิไวษณพนิกายอีกว่าเมื่อโลกอยู่ในภาวะที่วิฤกต พระนารายณ์เป็นเจ้าของจะอวตารมาช่วยดังในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง หรือ ทศนารายณาवตาร โดยเฉพาะในการอวตารครั้งสุดท้ายชื่อว่า *กัลกียาวตาร** คือพระนารายณ์อวตารเป็นบุรุษขี่ม้าขาวมาช่วยชาวโลกให้พ้นวิฤกต**

ในคริสต์ศาสนาเชื่อว่า พระเจ้าได้สร้างมนุษย์ขึ้นมาในโลก แต่เนื่องจากมนุษย์มักทำแต่ความชั่ว พระเจ้าจึงทรงเสียพระทัยที่ทรงสร้างมนุษย์ขึ้นมา และทรงคิดจะทำลายมนุษย์ให้หมดไป

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

* ในศาสนาฮินดูโบราณ กัลกิ คือมหาอวตารที่ 10 และเป็นมหาอวตารสุดท้ายของพระวิษณุเทพผู้คุ้มครองโลก กัลกีสู่โลกระหว่างการสิ้นสุดของกัลยยุค ชื่อ "กัลกิ" เป็นการอุปมาความเป็นนิรันดรและเวลาดันกำเนิดของชื่อนี้จะมาจากคำว่า "กัลกะ" ซึ่งหมายถึง สิ่งสกปรก หรือ สิ่งโสโครก หรือ ความคดโกง ดังนั้น "กัลกิ" จึงหมายถึง ผู้ทำลายความคดโกง, ผู้ทำลายความเขลา, ผู้ทำลายความสับสนวุ่นวาย หรือ ผู้ทำลายความมืดมน ในศาสนาฮินดู "กัลกิวตาร" หมายถึง "อวตารแห่งอนาคต" (อนาคตดาวตาร) อย่างไรก็ตามมีการแปลความหมายที่แตกต่างออกไปอีก (ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนต้นกำเนิดทางนิรุกติศาสตร์จากภาษาสันสกฤตโบราณซึ่งแตกต่างกันไป โดยรวมถึงการแปลความหมายว่า ม้าขาว ซึ่งเป็นความหมายอย่างง่ายด้วย). ("กัลกิ" [ออนไลน์]. 30 มกราคม 2553. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/>)

** ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเรื่องราวของพระศรีอารีย์ ส่วนหนึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากเรื่องกัลกียาวตารนี้ด้วยก็เป็นได้

โดยทรงจะทำลายโลกด้วยน้ำ อำนาจแห่งน้ำจะทำให้น้ำท่วมโลก ครั้นนั้นทรงละเว้นชายผู้หนึ่งคือ “โนอาห์” และครอบครัวซึ่งเป็นผู้ศรัทธาในพระเจ้าเสมอมา โดยทรงให้โนอาห์ต่อเรือ และนำบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตอย่างละคู่เข้าไปในเรือด้วย หลังจากนั้นเจ็ดวัน น้ำก็ท่วมแผ่นดิน น้ำบาดาลพุ่งขึ้นมาตามลำธารทุกสาย น้ำท่วมโลกอยู่ราว 3 เดือน พระเจ้าทรงระลึกถึงโนอาห์จึงทรงบันดาลให้ลมพัด น้ำที่ท่วมอยู่ลดลง แล้วโลกก็เข้าสู่ภาวะปกติ⁵⁶

ต่อมาในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 1 พวกคริสเตียนถูกข่มเหงรังแกอย่างทารุณโหดร้าย รวมถึงอัครสาวกโยฮันซึ่งเป็นผู้นำของคริสตจักร ถูกเนรเทศไปอยู่เกาะปัตโม ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ครั้นนั้นพระเจ้าทรงสำแดงปาฏิหาริย์ให้เห็นว่าคริสเตียนจะได้บำเหน็จรางวัล พระเจ้าจะทรงบันดาลให้มีโลกใหม่ เป็นโลกที่ปราศจากความโศกเศร้าและความเจ็บปวดรวดร้าว ครั้นนั้นพระเจ้าตรัสว่า “เราคือเบื้องต้นและเบื้องปลาย เป็นแหล่งกำเนิดและที่สิ้นสุดของสิ่งทั้งปวง” ในพระคัมภีร์กล่าวว่าพระเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ภายหน้าโลกจะเกิดความวิบัติ ญูญแจขุมนรกถูกไขออก พญามังกรและสัตว์ร้ายจะออกอาละวาด เกิดสงคราม เกิดภาวะผิดปกติของธรรมชาติ เช่น พระอาทิตย์แผ่ประกายไฟร้อนแรง น้ำในแม่น้ำเหือดแห้ง เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง เกิดเมืองล่ม (มหานครบาบิโลน) เกิดความวุ่นวายทั้งบนสวรรค์และโลกมนุษย์ และภายหลังจะมีวีรบุรุษผู้ขี่ม้าขาว มาทำสงครามปราบคนชั่ว และพิพากษาอย่างเที่ยงธรรม ต่อมาพระเจ้าจะทรงสร้างสวรรค์ใหม่และโลกใหม่⁵⁷

ในศาสนาอิสลามนั้น เชื่อว่าโลกมนุษย์จะมีอายุ 7,500 ปี แล้วจะถึงกาลสิ้นโลก ซึ่งวันสิ้นโลกในศาสนาอิสลามเรียกว่า “วันกิยามะห์” ในคัมภีร์อัลกุรอานกล่าวถึงไว้ว่า “...และพวกเจ้าจงหวาดเกรง วันหนึ่ง (คือวันกิยามะห์) ซึ่งพวกเจ้าจะถูกคืนไปสู่ (การสอบสวนของ) อัลเลาะห์ในวันนั้น...” ชาวมุสลิมเชื่อว่าก่อนจะถึง “วันกิยามะห์” จะมีสัญญาณบอกเหตุดังนี้คือ⁵⁸

1. จะมีดัจญาล ออกมานำความเดือดร้อนให้แก่มุสลิมบนพื้นพิภพ
2. ท่านนบีอิซา จะเสด็จลงมาจากฟ้าชั้นที่ 2 มาสู่พื้นพิภพนี้
3. จะมีสัตว์ชนิดหนึ่งโผล่จากใต้ดินมาสู่พื้นดินในจังหวัดมักกะห์
4. จะมีพวกยักษ์ (ยะยูวามะฮูต) ออกมากินพืชพันธุ์ธัญญาหารบนพื้นพิภพนี้จนหมดสิ้น ตลอดจนน้ำในมหาสมุทรก็ดื่มเสียแห้ง
5. ตะวันจะขึ้นทางทิศตะวันตกและจะตกในทิศตะวันออก

⁵⁶ สรุปลงความจาก รุจน์ มณฑิรา, วันโลกาวินาศ (กรุงเทพฯ: บริษัท สามัคคีสาร จำกัด (ดอกหญ้า), 2537), หน้า 12-18.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁵⁸ มุฮัมหมัด นิยมยินดี, หนังสือบทความเรื่องสัญญาณบอกเหตุของวันกิยามะห์ในยุคใกล้ อวสานของโลก (กรุงเทพฯ: ประจักษ์การพิมพ์, มปป.), หน้า 21.

6. อักษรอัลกุรอาน จะหายไปหมดทุกเล่ม จะมีเพียงแต่กระดาษเปล่า
7. ท่านอิหม่ามมะหฺดี จะปรากฏตัวที่บัยตุลมุฏอดีส มัสยิดอ็กซอ
8. จะมีควันไฟ
9. จะมีไฟปรากฏเริ่มต้นที่เมืองอะดัล ไฟดังกล่าวนี้จะขับไล่มวลมนุษยชาติไปสู่ "จุดรวม"

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทำให้ผู้วิจัยพบว่า ไม่ว่าจะเป็นพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่น ต่างก็มีแนวคิดสากลว่าด้วยอายุขัยของโลก หรือวันสิ้นโลกด้วยกันทั้งสิ้น แนวคิดดังกล่าวนี้จะปรากฏอยู่ในตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในบทต่อๆ ไป

2.3.3 แนวคิดเรื่องพระผู้ช่วยให้รอด (Savior) ในศาสนาและวัฒนธรรมต่างๆ

คติเรื่องพระผู้ช่วยให้รอดน่าจะเป็นความคิดที่สืบเนื่องกับความคิดที่ว่าด้วยวันสิ้นโลก และโลกใหม่ ที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น เพราะพระผู้ช่วยให้รอดจะเป็นผู้ที่ช่วยให้มนุษย์รอดพ้นจากการ "ทำลายล้าง" โลก และสามารถเข้าไปอยู่ใน "โลกใหม่" ซึ่งเป็นโลกในอุดมคติอย่างมีความสุข คำว่าพระผู้ช่วยให้รอด (Savior) มักใช้ในแง่ศาสนา หรือ ผู้มาปลดปล่อยให้พ้นทุกข์ และมีความหมายที่ศักดิ์สิทธิ์

ในทางพุทธศาสนาอาจมองได้ว่าพระศรีอารียมีลักษณะเป็นพระผู้ช่วยให้รอด ทั้งในแง่ที่เป็นศาสดาผู้สั่งสอนธรรมให้มนุษย์รอดพ้นจากสังสารวัฏ และในแง่ที่เป็นศาสดาผู้มาพร้อมกับสังคมอุดมคติ ภายหลังจากความเสื่อมของสังคม ลักษณะที่กล่าวมาแล้วนี้ทำให้พระศรีอารียมีสถานภาพเป็นศาสดาในอนาคตที่พุทธศาสนิกชนรอคอย

อย่างไรก็ตาม ในการกล่าวถึงเรื่องศาสดาในอนาคต หรือ พระผู้ช่วยให้รอดในลักษณะที่เป็นความคิดสากล นักวิชาการหลายคนให้ความเห็นว่าพื้นฐานความคิดของพระผู้ช่วยให้รอดในวัฒนธรรมต่างๆ ในปัจจุบัน น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพระผู้ช่วยให้รอดในศาสนาไซโรอัสเตอร์ (Zoroastrianism) * ที่ชื่อ พระเมสสิยาห์ (Messiah)

* ศาสนาไซโรอัสเตอร์ เกิดขึ้นในประเทศอิหร่านยุคก่อนที่อิหร่านจะหันไปนับถือศาสนาอิสลาม ศาสนาไซโรอัสเตอร์ หรือศาสนาเปอร์เซียร์ก็เรียก หรือรู้จักกันในนามของลัทธิบูชาไฟ มีความเชื่อแบบทวินิยม (Dualism) สอนเรื่องการต่อสู้กันระหว่างพระเจ้าแห่งความดีกับพระเจ้าแห่งความชั่วร้าย ซึ่งในที่สุดพระเจ้าฝ่ายดีเป็นฝ่ายชนะในการต่อสู้นี้ มนุษย์มีเสรีภาพในการเลือกว่าจะเลือกเอาข้างฝ่ายใด

ศาสนาไซโรอัสเตอร์เกิดก่อนพุทธกาลประมาณ 400-1000 ปี มีไซโรอัสเตอร์เป็นศาสดา มีคัมภีร์อเวสตะ(Avesta) เป็นคัมภีร์ศาสนาเชื่อกันว่าศาสนาไซโรอัสเตอร์มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของศาสนาฮินดู และ

ในคัมภีร์อเวสตะ (Avesta) ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาโซโรอัสเตอร์อธิบายว่า จะมีผู้ไถ่บาปมายังโลกนี้เหมือนแสงสว่างส่องมาถึงในวันใหม่ และกล่าวว่า โซโรอัสเตอร์จะเป็นผู้ไถ่บาปคนหนึ่ง ดังตอนหนึ่งว่า

... ใ้ผู้บริสุทธิ์จะปรากฏมาในวันรุ่งอรุณที่สดใส ส่องสว่างไปด้วยพระ
รัศมี พระองค์จะบำรุงศาสนาที่เที่ยงธรรมให้มั่นคง และประกาศเชิญชวนให้
ผู้คนมาสู่ศาสนาของพระองค์ด้วยวิหยาปัญญาและสันติวิธี แล้วผู้ใดเล่าที่ละทิ้ง
ศาสนาของพระองค์ ขณะที่ผู้ตอบรับคำเชิญได้กลายเป็นมิตรและผู้ช่วยเหลือ
พระองค์ ดังนั้น เพื่อแจ้งข่าวการปรากฏกายของผู้ปลดปล่อยเราขอแต่งตั้ง
เจ้า ไอ้อาหุรา ...

ศาสนิกในศาสนาโซโรอัสเตอร์เชื่อว่า เมื่อโซโรอัสเตอร์มรณกรรมแล้วจะกลับมาเป็น
ผู้ไถ่บาป หากไม่มาด้วยตัวเอง อย่างน้อยสุดจะมาในรูปของพระบุตร 3 องค์ของโซโรอัสเตอร์ที่จะ
ถือกำเนิดขึ้นมาในช่วง 1,000 ปีจากน้ำกามของพระองค์ ผู้ไถ่บาปองค์สุดท้ายชื่อ อัสทราตอิราตา
(Astrat-Ersta) และศาสนาโซโรอัสเตอร์ ได้กล่าวแนะนำถึงผู้มาปลดปล่อยว่ามี 3 องค์ ซึ่งองค์
สุดท้ายเป็นองค์ที่มีความสำคัญที่สุดชื่อตามภาษาเปอร์เซียโบราณว่า ซูซี อันติ ซึ่งในภาษาอื่น
เรียกว่า อัสทราตอิราตา

คำว่า “เมสไซยาห์” แปลตามรูปศัพท์หมายถึง “ผู้ได้รับการเจิม” คือจะเป็นผู้ที่ได้รับการ
เจิมด้วยน้ำมันศักดิ์สิทธิ์ การเจิมจะทำการแต่งตั้งผู้นั้นให้มีหน้าที่ ฉะนั้น “เมสไซยาห์” จึง
หมายถึง “ผู้ที่ได้รับเลือก” โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับเลือกจากเทพ

ในศาสนายูดาย “เมสไซยาห์” หมายถึงผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าเดวิดที่จะมาเป็นกษัตริย์
ปกครองชาวยิวในสมัยเมสไซยาห์ (Messianic Age) ในภาษาฮีบรูมาตรฐานจะเรียก “เมสไซยาห์”
ว่า “Méleḥ ha-Mašiah” ในภาษาฮีบรูไทป์เรียนจะเรียกว่า “Méleḥ hamMašiah” ซึ่งมีความหมาย
ตามรูปศัพท์ว่า “กษัตริย์ผู้ได้รับการเจิม”

ในศาสนาคริสต์เชื่อการพยากรณ์ในคัมภีร์ฮีบรู ที่กล่าวถึงผู้ที่จะมาช่วยให้รอด (savior)
และเชื่อว่าพระเยซูคือ “เมสไซยาห์” โครสต์ ในภาษาพันธสัญญาเดิมฉบับกรีก “khristos” ใช้ใน
การแปลคำในภาษาฮีบรู “מָשִׁיחַ” (Mašiah) ซึ่งแปลว่า “เจิม”

ในศาสนาอิสลาม พระเยซู (อีซา) ก็เรียกว่า “มาซิห์” (Masih) แต่ไม่ใช่ “บุตรของพระเจ้า”
เช่นที่เชื่อกันในบางนิกายในศาสนาคริสต์ อย่างไรก็ตาม การกลับมาเป็นผู้ไถ่บาป (Messiah) ตาม

การเกิดของศาสนาคริสต์ และเชื่อกันว่าโซโรอัสเตอร์เป็นผู้สอนเจ้าลัทธิตีสำคัญทางความคิดชื่อ ไพธากอรัส
(Pythagoras) ในบาบิโลนและเป็นผู้ก่อตั้งโหราศาสตร์และเวทมนต์คาถาต่างๆ ต่อมาอีกด้วย

หลักการอิสลามเรียกว่า *การรัจอะฮ์* หมายถึงการคืนกลับมาของคนบางคนหรือบางกลุ่มตามที่พระองค์ทรงประสงค์ เหมือนการกลับมาของศาสดาอีซา (อ.) ในยุคสุดท้ายก่อนกียามะฮ์ ส่วนคนไถ่บาปหรือผู้ปลดปล่อยมวลมนุษยชาติทั้งหลายตามหลักการอิสลามหมายถึง ท่านอิมามมะฮ์ดี (อ.) ผู้เร้นกายด้วยอำนาจของพระองค์ และจะปรากฏกายออกมาอีกครั้งเพื่อปลดปล่อยโลกให้รอดพ้นจากความยุติธรรมด้วยอำนาจและตามความประสงค์ของพระองค์

หนึ่งในการแปลคัมภีร์อิบรอฮีมเป็นภาษากรีกคำว่า “เมสไซยาห์” ที่ปรากฏด้วยกันทั้งหมด 39 ครั้งก็แปลเป็น “Christos” หมด ในภาคพันธสัญญาใหม่บันทึกคำแปลภาษากรีก “Μεσσίας” เป็น “เมสไซยาห์” จำนวน 2 ครั้งใน จอห์น 1.41 และ 4.25

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่าพระผู้ช่วยให้รอดคือพระวิษณุหรือพระกฤษณะ ซึ่งจะทรงอวตารมาในร่างของ “พระกัลกิ” เรียกว่า “กัลกียาวตาร” ซึ่งเป็นอวตารปางสุดท้ายคือปางที่ 10 ในทศาวตารของพระนารายณ์ บางตำนานกล่าวว่าพระองค์จะเป็นวีรบุรุษที่ทรงม้าสีขาว บางตำนานกล่าวว่าพระองค์ทรงมีร่างเป็นมนุษย์และมีพระเศียรเป็นม้า ใน *คัมภีร์กัลกิปุราณะ* กล่าวว่า เมื่อพระกฤษณะลาจากโลกนี้ไปแล้ว พระองค์ก็ได้เข้าสู่ภวังค์แห่งวิญญูณ โดยตั้งสมาธิแน่นแน่วที่จุดสูงสุด พระองค์ได้หยุดสมาธิและหยุดการอดอาหารเมื่อเวลาผ่านไปสิบสองปีและสิบสองเดือน จากนั้นพระกฤษณะจะมาสงรับในมหาสมุทรพร้อมด้วยพี่น้องและมิตร และปรากฏพระองค์ขึ้นใหม่เป็นพระกัลกิ ร่วมกับพี่น้อง ญาติมิตรและสาวกของพระองค์ เพื่อกลับเข้าสู่มหาสมุทรแห่งมนุษยชาติ⁵⁹

นอกจากนี้ในกลุ่มชนวัฒนธรรมต่างๆ ยังมีความเชื่อเรื่องพระผู้ช่วยให้รอด ซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่ยังคงอยู่ในภาวะไม่ปกติ ดังที่ เอเบอร์ล (Aberle) เสนอว่า ศาสนาเป็นผลตอบสนองจากความรู้สึกกดดันหรือความอึดอัดขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการแปรผันของสภาวะสมดุลทางสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงหรือเหตุการณ์อื่นๆ ในสภาวะการณ์เช่นนี้ สังคมพยายามจะ “ฟื้นพลัง” (revitalize) * ตัวเองด้วยมาตรการและหนทางต่างๆ เช่น การสร้างลัทธิ นิกาย หรือ ขบวนการศาสนา (religious movement) ใหม่ ๆ ขึ้นมา ซึ่งการอธิบายในแนวทางนี้ยังได้ถูกนำมาประยุกต์

⁵⁹จามเซ็ด เค ฟอสตาร์, *พระพุทธศรีอริยมเตโดรอย-อมิตาภาได้ปรากฏพระองค์แล้ว* (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547), หน้า 309.

* Anthony F.C. Wallace, กล่าวถึงขั้นตอนของขบวนการฟื้นพลังใหม่ให้สังคมว่า มีขั้นตอนดังนี้คือ ภาวะปกติแบบคลื่นไดน้ำ (Steady State) ภาวะความกดดันเพิ่มขึ้น (The Period of Increased Individual Stress) ภาวะสังคมไร้ระเบียบ (The Period of Cultural Distortion) ภาวะฟื้นพลังสังคม (The Period of Revitalization) และภาวะระเบียบใหม่ (The New Steady State)

ใช้อธิบายการเกิดของขบวนการศาสนาต่างๆ ในสังคมไทย เช่น สำนักสันตติโคก และวัดพระธรรมกาย เป็นต้น⁶⁰

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ชาวอินเดียนซีเนกา (Seneca) ในอเมริกาถูกชาวผิวขาวแย่งชิงที่ดินและถูกบังคับให้จำกัดบริเวณอยู่ในค่ายพัก เกิดปัญหาสังคมต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่น การติดเหล้า ครอบครัวแตกแยก เป็นต้น ชาวซีเนกาต้องเผชิญกับปัญหาโรคพิษสุราเรื้อรัง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากเดิมที่เคยมีอิสรภาพมาสู่การถูกจองจำกักขัง ทำให้ชาวซีเนกาเกิดความรู้สึกแปลกแยก และไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ จนกระทั่งเกิดผู้นำทางศาสนาคนใหม่ คือ แฮนซัม เลก (Handsom Lake) อ้างตนเป็นผู้ได้รับนิมิตหมายและการบัญชาจากวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ให้นำชาวดีมาสู่ชาวซีเนกา แฮนซัม เลก สั่งสอนให้ชาวซีเนกาเลิกดื่มเหล้าอย่างเด็ดขาด เน้นความสำคัญของครอบครัวและการรวมตัวกันของชาวซีเนกาทั้งหมดเพื่อต่อสู้กับคนขาว

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่นๆ อีก เช่น *Ghost Dance* มีการฟื้นฟูขึ้นในศตวรรษที่ 19 ในกลุ่มอเมริกันอินเดียนตอนเหนือ ประมาณ 1870 เกิดการคลั่งเรื่องพระเมสสิอาห์ขึ้น ชื่อ *Ghost Dance* เป็นชื่อพิธีกรรมที่มีการเต้นไปรอบๆ ซึ่งเป็นการเลียนแบบระบำแห่งความตาย (*The dance of dead*) และจัดแสดงขึ้นเพื่อเร่งให้เกิดโลกใหม่ และการย้อนกลับของความตาย *Cargo Cult* เกิดขึ้นที่ปาปัวนิวกินี ในปี 1980 มีขบวนการคาราวานบรรทุกสินค้าต่างๆ มาให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้าน ลัทธินี้มีพื้นฐานมาจากคริสต์ศาสนา *Quakers* สมาชิกสมาคม *Society of Friends* (คือ *Friends of Truth*) ในอังกฤษ ตั้งขึ้นเมื่อ 1675 เป็นสมาคมที่เคร่งศาสนา ลัทธินี้มีความเชื่อเรื่องการรอการมาบังเกิดใหม่ของพระเป็นเจ้า *Kibbutz* นิคมอิสราเอล เป็นสังคมเกษตรกรรม เป็นสังคมที่เน้นความเท่าเทียมและแบ่งปันกัน ก่อตั้งขึ้นโดยผู้ก่อตั้งรัฐอิสราเอลใหม่ *Amish* เป็นลัทธิหนึ่งของผู้ยึดถืออิกายโปรเตสแตนต์ที่มีการล้างบาป (ในพิธีเจิมน้ำมันตรี) เมื่อเป็นผู้ใหญ่ เกิดขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 17

ขบวนการศาสนาที่เกิดขึ้นนี้ เป็นความพยายามในการฟื้นฟูพลัง (*revitalization*) ให้กับสังคมวัฒนธรรม เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันเข้าหากันด้วยรูปแบบของพิธีกรรมและความเชื่อใหม่ซึ่งประยุกต์มาจากพื้นฐานของความเชื่อเดิม ขบวนการศาสนาในรูปแบบนี้พบได้มากในสังคมที่ถูกอำนาจภายนอกเบียดเบียนคุกคาม หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมขึ้นอย่างรวดเร็วจนมนุษย์ไม่สามารถปรับตัวได้ทัน ขบวนการผู้มีบุญหรือขบวนการพระศรีอาริย์ที่เกิดขึ้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เป็นผลมาจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส

⁶⁰D. Aberle, "A Note on Relative Deprivation Theory as Applied to Millenarian and Other Cult Movements," in *Reader in Comparative Religion*. อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, *มนุษย์กับวัฒนธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 226.

และจากการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19

2.4 การรับรู้และการแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย

เรื่องราวข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของตำนานพระศรีอารียซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียเท่านั้น เพราะจะพบได้ในสังคมวัฒนธรรมที่นับถือพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่มักมีคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียแทรกอยู่ในสังคมวัฒนธรรมนั้นด้วย ดังจะยกตัวอย่างคติความเชื่อในวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมจีน ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักในเอเชียมาประมวลเพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในวัฒนธรรมไทยที่จะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

2.4.1 การรับรู้และการแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในวัฒนธรรมจีนและอินเดีย

ในจดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร* ของพระภิกษุฟาเหียน (Fa Hein) ซึ่งบันทึกเหตุการณ์เมื่อคราวที่พระภิกษุฟาเหียนเป็นสมณทูตเดินทางจากประเทศจีนไปเสาะแสวงหาคัมภีร์พระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาที่ประเทศอินเดีย ตั้งแต่ พ.ศ. 942 ถึง พ.ศ. 957 ได้กล่าวถึงตำนานท้องถิ่นที่แคว้นตโกลายห์** เกี่ยวกับประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ไมเตรยว่าครั้งหนึ่งมีพระอรหันต์พาช่างฝีมือดีขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อให้ไปพิจารณาส่วนสูงและผิวพรรณแห่งพระไมเตรยโพธิสัตว์แล้วกลับมาสร้างรูปจำลองด้วยไม้แก่น ได้ทำถึง 3 ครั้งจึงแล้วเสร็จ รูปจำลองดังกล่าวมีส่วนสูงถึง 80 ศอกและวัดฐานจากขาข้างหนึ่งถึงอีกข้างหนึ่งได้ 8 ศอก โดยตัดขวางของขาทั้งสอง ที่แคว้นตโกลายห์นี้มีคติความเชื่อว่าในวันอุโบสถรูปจำลองนี้จะปลั่งรัศมีดวงมิ่ง ทำให้พระราชานในแคว้นนี้และแคว้นใกล้เคียงต่างมาสักการบูชามิได้ขาด⁶¹ และต่อมาเมื่อภิกษุฟาเหียนเดินทางมาถึงนครพาราณสี ก็ได้บันทึกสถานที่ (จริง) ที่เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ประทานคำพยากรณ์ว่าด้วยเรื่อง

* เรื่องจดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร ของพระภิกษุฟาเหียน นี้ใช้ฉบับภาษาไทยของพระยาสุรินทรภูกัญญ์ (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) ที่แปลมาจากฉบับภาษาอังกฤษของเจมส์ เลกจ์ ผู้เชี่ยวชาญภาษาและอักษรศาสตร์ของจีน ซึ่งเจมส์ เลกจ์ใช้ต้นฉบับภาษาเกาหลีและเทียบเคียงกับต้นฉบับอื่นๆ ที่ได้เขียนไว้เป็นตัวอักษรจีนทุกฉบับ รวมทั้งผู้แปลได้รักษาความสำคัญในการแปลถอดเอาถ้อยคำสำนวนเดิมไว้โดยเคร่งครัด

** เจมส์ เลกจ์ อ้างถึงฉบับ ฮีเทล และฉบับอื่นๆ ว่า แคว้นตโกลายห์ เป็นแห่งเดียวกันกับ แคว้นทระ

⁶¹ ฟาเหียน, พระภิกษุ, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร, แปลโดย พระยาสุรินทรภูกัญญ์ (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) (พระนคร: มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2506), หน้า 38-39.

พระเมตไตรย ซึ่งอยู่ห่างจากบริเวณที่ทรงแสดงปฐมเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์
ไปทางทิศเหนือ 20 ก้าว*

นอกจากนี้ ในบันทึกของพระภิกษุฟาเหียนยังกล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์เรื่อง
หนึ่งที่ได้ฟังจากการสวดของอุบาสกชาวอินเดีย ซึ่งมีเนื้อความโดยสรุปว่า

....บาตรของพระพุทธองค์ครั้งแรกอยู่ที่นครไวศาลี, และเดี๋ยวนี้อยู่ใน
คันธาร สืบต่อไปอีกหลายร้อยปีจะไปสู่ทวารตะวันตก ภายหลังอีกหลายร้อย
ปีอยู่ไซเตน ภายหลังอีกหลายร้อยปีอยู่ขจราร ภายหลังอีกหลายร้อยปีอยู่ใน
แดนอัน ภายหลังอีกหลายร้อยปีจะกลับมาอยู่สิงห์ และภายหลังอีกหลาย
ร้อยปีจะกลับไปอยู่มณฑลประเทศอินเดีย ต่อจากนี้จะขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต
และเมื่อพระโพธิสัตว์ไม่ตรียเห็นบาตรใบนี้แล้ว พระองค์จะกล่าวพร้อมทั้ง
ถอนพระทัยว่า 'บาตรของพระศากยมุนีพุทธเจ้ามาแล้ว' และมวลเทวา
ทั้งหลายจะถวายดอกไม้และเครื่องหอมอยู่ตลอด 7 วัน เมื่อพ้นกำหนดนั้น
แล้วบาตรจะกลับมายังชมพูทวีป ณ ที่นั้น พระยาสมุทรนาคราชจะรับเอาลง
ไปไว้ยังพระราชวังแห่งพระยานาคของพระองค์ เมื่อพระไมตรียจะบรรลุดถึง
ญาณปัญญาอันบริสุทธิ (เป็นพระพุทธเจ้า) บาตรใบนี้จะแยกออกจากกัน
เป็น 4 ใบ และจะกลับขึ้นไปประดิษฐานอยู่บนยอดแห่งบรรพตอันจะสืบ
ต่อไป ภายหลังเมื่อพระไมตรียตรัสรู้แล้ว ท้าวจตุเทวราชจะรำลึกถึงพระองค์
อีก (จะนำบาตรไปถวายพระพุทธองค์ตั้งที่เคยกระทำมาแล้ว) โดยที่จริง
พระพุทธเจ้าในภัทรกาลทั้งปวงองค์ก็ได้ใช้บาตรใบเดียวกัน และเมื่อบาตรใบ
นี้อันตรธานไปแล้ว พระธรรมของพระพุทธเจ้าก็ค่อยดับสูญทำลาย (ตามไป
ด้วย) ภายหลังแห่งความดับสูญนี้ ความเป็นอยู่ของชีวิตมนุษย์จะหดสั้นลง
ดำรงอยู่ในโดยเฉพาะชั่วเวลาเพียง 5 ปี ในชั่วชีวิตแห่งเวลา 5 ปีนี้ ข้าว เนย
และน้ำมันจะเสื่อมสูญหมดไป และมนุษย์ก็จะกลายเป็นคนชั่วร้ายอย่าง

* เรื่องเดียวกัน, หน้า 179. ในเชิงอรรถของเจมส์ เลกจ์ กล่าวว่า พระเมตไตรยนี้เป็นพระโพธิสัตว์สำคัญ
องค์หนึ่งที่คอยติดตามพระศากยมุนีอยู่เสมอ แต่มีได้นับเข้าในระหว่างศิษย์สามัญ และไม่มีเรื่องราวบอกว่าพระ
โพธิสัตว์องค์นี้อยู่ที่ไหนมาก่อน แต่ในครั้งที่พระศากยมุนีเสด็จขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดุสิต ได้ทรงพบพระโพธิสัตว์
องค์นี้ และได้ทรงมีพุทธดำรัสพยากรณ์แต่งตั้งไว้ว่าจะได้เป็นผู้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบจากพระองค์
ต่อไป ในเมื่อเวลาล่วงได้ 5,000 ปี ขณะที่พระยาสุรินทรภุชย (จันทร์ ดุงคสวัสดิ) ผู้แปล อ้างถึง ปฐมสมโพธิ
ฉบับพ.ศ. 2478 หน้า 352-353 และ 366 ว่า อชิตกุมาร (พระเมตไตรย) เกิดแต่พระเจ้าอชาตศัตรูราชกับนาง
กาญจนาทวี และทรงพุทธพยากรณ์ที่นิโครธารามชนบทแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ไม่ใช่บนสวรรค์ ผู้แปลจึงตั้งคำถามใน
ประเด็นเกี่ยวกับการพยากรณ์ซ้ำหลายครั้งว่ามีความเป็นไปได้หรือไม่

ยิ่ง.....เมื่อพระไมเตรยาปรากฏในโลก และแสดงเทศนาธรรมจักรของพระองค์ เป็นครั้งแรกที่พระองค์จะช่วยในระหว่างเหล่าสาวกศิษย์ของพระองค์ ให้รอดพ้นด้วยธรรมของพระศากยมุนี ซึ่งพระองค์ได้ละทิ้งไปแล้วนั้น ต่อครอบครัวทั้งหลายโดยครบถ้วน และเขาเหล่านั้นจะได้รับพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง.....⁶²

ต่อมาในปีพุทธศักราช 1189 (ค.ศ.646) พระภิกษุเสวียนจั้ง หรือพระถังซำจั๋ง ได้เดินทางไปอัญเชิญพระไตรปิฎกที่อินเดีย พระถังซำจั๋งได้บันทึกและพระภิกษุเปียนจี้เป็นผู้เรียบเรียงในรัชสมัยจักรพรรดิถังไท่จง ในยุคราชวงศ์ถัง ให้ชื่อว่า จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง

เนื้อความในบันทึกนี้ได้กล่าวถึงเรื่องราวของคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในอินเดียฯ ไว้หลายตอน เช่นในตอนทีกล่าวถึง อุตระเสนะราชา ที่บรรดากษัตริย์ต่างๆ ไม่เต็มใจให้เข้าร่วมในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ขณะนั้นก็มีการปรากฏของพระพุทธรูปพระเมตไตรยโพธิสัตว์ จำหลักด้วยไม้สีทองอร่าม⁶³ และต่อมาเมื่อพระถังซำจั๋งเดินทางมาถึงที่ราบทรุฑะ (Darada) ก็พบพระพุทธรูปของพระศรีอารียในวิหารแห่งหนึ่ง ซึ่งพระอรหันต์มัชฌานติกเป็นผู้สร้าง โดยน่านายช่างขึ้นไปสวรรค์ชั้นดุสิตถึง 3 ครั้ง เพื่อสังเกตลักษณะของพระศรีอารียแล้วนำมาจำหลัก⁶⁴ พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวกับที่พระภิกษุฟาเหียนกล่าวถึงไว้เช่นกัน นอกจากนี้ยังมีเรื่อง พระวสุมิตร พระอรหันต์ในสมัยพระเจ้ากนิษกะราชา กระทำปาฏิหาริย์โยนกลุ่มด้ายขึ้นไปเบื้องบน แล้วเทวดาจึงรับกลุ่มด้ายไว้และประกาศว่า พระวสุมิตรนี้สมควรบรรลุซึ่งพุทธผลแล้วสืบทอดตำแหน่ง "พระศรีอารียเมตไตรย" เพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวแก่มวลชีวิตทั้งปวง⁶⁵

เมื่อพระถังซำจั๋งเดินทางมาถึง *คุณประภาสังฆาราม* ซึ่งเป็นวัดของพระคันถรจนาคารย์ คุณประภามีเรื่องเล่าว่า พระคุณประภาเป็นผู้สนใจศึกษาคัมภีร์ต่างๆ แต่ยังคงมีปัญหารวมบางประการที่ไม่สามารถเข้าใจได้โดยตลอด พระอรหันต์ชื่อ พระเทพเสน ที่มีฤทธิ์สามารถเหาะไปสวรรค์ชั้นดุสิตอยู่เนืองๆ จึงพาพระคุณประภาไปพบพระศรีอารียเมตไตรยเพื่อไขปัญหารวม⁶⁶ ต่อมาเมื่อถึงแคว้นอโยธยา (Ayodhya) มีอารามเก่าแก่ที่เคยเป็นที่อยู่ของ อสงคะโพธิสัตว์ (อุจู้)

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 205-206.

⁶³ ชิว ชูหลิน, ถังซำจั๋ง: จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 129.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

และใช้ศึกษาหาความรู้จากอริยบุคคลรวมทั้งใช้แสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป เล่ากันว่าองคเ
โฬิสต์วีนี ยามเมื่อล่วงราตรีจะขึ้นไปบนสวรรค์เพื่อสดับคัมภีร์โยคาจารย์ภูมิศาสตร์ มหายาน
สูตราลังการฎีกา และมัชฌันตนิภาคศาสตร์ จากพระเมตไตรยโฬิสต์วีนี⁶⁷ ครั้นถึงแคว้นพาราณสี ก็
กล่าวถึงสถานที่ที่พระเมตไตรยได้สดับพุทธพยากรณ์ ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระภิกษุพาเหียนได้เคย
กล่าวไว้ในบันทึกก่อนหน้านี้

บริเวณเขาภูกุกฎุบาทคีรีซึ่งเป็นที่ที่พระมหากัสสปะเข้าสู่นิพพาน มีเรื่องเล่าว่า พระศากย-
มุนีตรัสแก่พระมหากัสสปะว่าพระองค์จะให้พระมหากัสสปะรักษาจีวรคร่ำลายทองของพระนาง
ปชาบดีโคตมีไว้รอพระศรีอารีย์

....บัดนี้ ตถาคตกำหนดปลงพระชนมายุสังขารสู่มหาปรินิพพาน จึง
ใคร่ฝากพระธรรมชั้นทั้งปวงแต่ท่านไว้ ท่านจำเป็นต้องเจริญพระชนม์อยู่ใน
สกลภิกษุนี้ต่อไปให้ยาวนาน ทั้งนี้เพื่อบำรุงรักษาพระพุทธรูปธรรมให้ดำรง
ตั้งมั่นและเผยแพร่ออกไปให้กว้างไกล อย่าให้ผิดพลาด อันจีวรคร่ำลายทองที่
พระมาตุจฉาแห่งตถาคตถวายนั้นให้เก็บรักษาไว้รอจนพระเมตไตรยมาตรัสรู้
เป็นพระพุทธเจ้าแล้วนำไปถวายแด่พระองค์ อันภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกา ทั้งปวงที่บำเพ็ญพระสัทธิธรรมที่ตกทอดแต่ครั้งตถาคตนั้น จงโปรด
ให้เขาเหล่านั้นหลุดพ้นจากห้วงสงสารก่อน...

พระมหากัสสปะรับพุทธโองการทำหน้าที่ปกป้องพิทักษ์รักษาพระสัทธิธรรม และภายหลัง
จากสังคายนาครั้งแรกเสร็จสิ้นไปได้ 20 ปี ก็เบื่อหน่ายในความไม่เที่ยงแท้ จึงเดินทางมาที่เขา
กุกฎุบาทคีรีแห่งนี้พร้อมกับประคองจีวรของพระศรีอารีย์ และเมื่อถึงยุคพระศรีอารีย์แล้วพระองค์
แสดงพระธรรมเทศนาครบ 3 ครั้ง ก็จะมีผู้โศกโหยเป็นจำนวนมาก พระองค์จะแสดงปาฏิหาริย์
เป็นที่ประจักษ์และพระมหากัสสปะจะถวายจีวรและกล่าวเทิดทูนพระศรีอารีย์ จากนั้นจะ
สั่งแดงปาฏิหาริย์ประการต่างๆ แล้วแปรเป็นเตโชธาตุเผาผลาญร่างเป็นภัสสมรุธดับขันธุ์สู่
ปรินิพพานในที่สุด⁶⁸

นอกจากนี้ที่แคว้นธัญญกุกไปทางทิศใต้ นั้น มีเรื่องเล่าว่าเป็นบริเวณที่ที่พระอรธกถา-
จารย์ภาวิเวกมาสถิตอยู่ ณ ปราสาทสุรา ภายในภูเขาหิน ท่านบำเพ็ญภาวนาอยู่ภายในนั้นเพื่อ
รอพระเมตไตรยโฬิสต์วีนีตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า⁶⁹ เช่นเดียวกับเรื่องเล่าที่แคว้นโคสุตนะ

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 355 - 359.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 426.

มีเรื่องเล่าว่าทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองหลวงมีภูเขา *โคศุณฺดร* บนหน้าผามีภูเขาหินขนาดใหญ่ ภายในมีพระอรหันต์องค์หนึ่งกำลังอยู่ในภาวะบำเพ็ญนิโรธสมาบัติมานานเพื่อรอคอยพระเมตไตรยโพธิสัตว์⁷⁰ ส่วนที่แคว้นโจลยก็มีการเล่าว่า บริเวณที่ห่างจากเมืองหลวงไปทางทิศตะวันตกไม่ไกลนัก เป็นสถานที่ที่พระเทพโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญธรรมกับพระอรหันต์ ภายหลังมีบำเพ็ญธรรมที่ไขไม่ได้จึงแอบใช้กำลังฤทธิ์ภายในอย่างเงียบๆ ขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อทูลถามคำตอบจากพระเมตไตรยโพธิสัตว์⁷¹

ในอารยธรรมจีนมีความเชื่อเรื่องพระเมตไตรยเช่นเดียวกัน ลัทธิการบูชาพระเมตไตรยในจีนนั้น ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ กล่าวว่าเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 4 ในสมัยของพระอาจารย์เต๋า – อัน ครั้นถึงศตวรรษที่ 5-6 ประเทศจีนเกิดความระส่ำระสายเป็นเหตุให้ชาวจีนพากันเชื่อว่าเป็นสมัยกสิยุค และเป็นระยะแห่งการสิ้นสุดของพระธรรม ผลก็คือชาวจีนในสมัยนั้นต่างพากันเฝ้ารอคอยการเสด็จมาของพระเมตไตรยเพื่อให้ชำระพระธรรมให้หมดจดสะอาดเหมือนเดิม รูปปั้นของพระเมตไตรยจึงมีอยู่ทั่วไปทั้งที่ยุ่น – กวาง และลุ่มแม่น้ำ รูปปั้นในยุคแรกๆ มักเป็นรูปวีรบุรุษขนาดใหญ่ ต่อมาในศตวรรษที่ 7 ลัทธิการบูชาพระเมตไตรยก็เสื่อมลง โดยมีฝ่ายพระอมิตายพุทธเจ้าและพระอวโลกิเตศวรเข้ามาแทนที่ เมื่อรูปปั้นของพระเมตไตรยเริ่มมีปรากฏขึ้นอีกในสมัยราชวงศ์สูง จิตรกรมักจะออกแบบและปั้นรูปท่านเป็นแบบหลวงพ่อ้วนและหัวเราะอย่างเปิดเผย ในสมัยต่อมาเรียกรูปปั้นของพระเมตไตรยนี้ว่า “หลวงพ่อ้วน” * และมียามปานเป็นสัญลักษณ์สำคัญอีกประการหนึ่ง⁷² นอกจากนี้ ยังมีบทกวีที่กล่าวกันว่าท่านประพันธ์ขึ้นเกี่ยวกับตัวท่านเอง ซึ่งทำให้ชาวจีนเชื่อว่า หลวงพ่อ้วนเขียนเกี่ยวกับตัวท่านเองว่าเป็นภาคหนึ่งของพระเมตไตรย มีเนื้อความว่า

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 502.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 430.

* รูปเขียนหลวงพ่อ้วนยามปานนี้อาจจะพบได้ทั่วไป ท่านมีรอยย่นที่หน้าผาก พุงพลุ้ย โดยไม่มีผ้าปกปิด เชื่อกันว่าท่านเป็นชาวเจอเกียง (Ch'e-Kiang) มีชีวิตอยู่ในราวศตวรรษที่ 10 ไม่มีใครทราบว่าคุณชื่อจริงว่าอย่างไร แต่ท่านเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในสมัยแรก เพราะความสามารถในการพยากรณ์อากาศ ถ้าท่านใส่รองเท้าแตะเปียกและวงแหวนที่กำบัง ก็แปลว่าฝนจะตก ถ้าหากพบท่านหลับคู้อยู่บนสะพานข้ามไปตลาดโดยใช้ศีรษะพาดอยู่กับหัวเสา แปลว่าวันนั้นจะมีอากาศดีปลอดโปร่ง ลักษณะอันเป็นจุดเด่นอีกข้อหนึ่งคือ ท่านสะพานยามปานติดตัวอยู่เสมอ ท่านใส่ของทุกอย่าง อย่างที่ผู้คนถวายไว้ในยามนี้. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ประเทศจีนกับพระพุทธศาสนา (ฝ่ายมหายาน)** (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 308-309.

⁷² ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ประเทศจีนกับพระพุทธศาสนา (ฝ่ายมหายาน)**, หน้า 308-309.

ไม – โล* ไช้องค์พระไมโล
 เกิดนับครั้งไม่ถ้วน
 ทุกครั้งปรากฏให้คนเห็น
 แต่คนยังหนาด้วยกิเลสก็ไม่รู้จักพระองค์⁷³

2.4.2 ประวัติและความเป็นมาของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในวัฒนธรรมไทย

นอกจากในวัฒนธรรมอินเดียและจีนแล้ว ยังพบคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในดินแดนเอเชียเป็นจำนวนมากไม่น้อย** โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ พม่า กัมพูชา เวียดนาม รวมถึงประเทศไทย โดยเฉพาะในประเทศไทยมีคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียดำรงอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน จีรัลสา คชาชีวะ เขียนบทความเรื่อง “คำ ‘เมตเตยยะ’ ที่เก่าที่สุดที่ได้พบจากหลักฐานประเภทจารึกในประเทศไทย” ในบทความนี้จีรัลสาได้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่า⁷⁴ ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันมีคติการนับถือพระศรีอารียมาแล้ว ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 โดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดี **หลักฐานชิ้นแรก**เป็นพระพิมพ์ดินเผา 3 ชั้นสมัยทวารวดี พบที่เมืองโบราณอู่ทอง อำเภ่อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พระพิมพ์ชิ้นที่ 1 มีจารึกด้านหลังเป็นภาษาปัลลวะอ่านได้ว่า “เมตเตยยะโก” ซึ่งแปลว่า “ผู้เป็นที่ตั้งแห่งความเมตตา” พระพิมพ์ชิ้นที่ 2 มีจารึกว่า “สาริปุตโต” ซึ่งจากการศึกษาทางอักษรวิธของจารึกทั้งสองชิ้นนี้ กำหนดอายุได้ว่าอาจอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ส่วนพระพิมพ์ชิ้นที่ 3 อยู่ในสภาพชำรุดจึงไม่สามารถอ่านคำจารึกที่อยู่ด้านหลังได้ อย่างไรก็ตามผู้เขียนบทความได้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น “พระโมคคัลลานะ”⁷⁵ จีรัลสา ตั้งข้อสังเกตว่า น่าจะเป็นคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียที่หวังอันสูงส่งในเรื่องการสืบอายุศาสนา โดยหวังให้พระอัครสาวก

* คำนี้หมายถึง พระศรีอารีย เพี้ยนมาจากคำว่า เมตไตรย

⁷³ จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 311.

** ที่เกาหลี ถือว่าพระศรีอารียเป็นองค์อุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองประเทศ เหมือนกับที่ทิเบตเชื่อเรื่องพระมัญชุศรี ส่วนที่ญี่ปุ่น ท่านกุกัย หรือที่มีนามพระราชทานเมื่อภายหลังว่า ท่านโกโบไดจิ ก็ตั้งนิยามชินกอนซัน ซึ่งท่านตั้งปณิธานว่าเมื่อมรณภาพแล้วจะไปรับใช้พระศรีอารียที่สวรรค์ชั้นดุสิตก่อนแล้วจะลงมาเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย ในพ.ศ.2471 ที่ญี่ปุ่นเกิดนิยายใหม่รวบรวมพระสูตรจากหลายคัมภีร์มาประกอบกันขึ้นเป็น **เมตไตรยสูตร** มีสังเขปเสถียรานให้ไปจารึกสักการะเรียกว่า ภูเขา **เมตไตรยคีรี** (มิโรกุซาน)

⁷⁴ จีรัลสา คชาชีวะ, “คำ ‘เมตเตยยะ’ ที่เก่าที่สุดที่ได้พบจากหลักฐานประเภทจารึกในประเทศไทย,” **ดำรงวิชาการ: รวมบทความทางวิชาการโบราณคดี 2546** (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 29-37.

⁷⁵ โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ จีรัลสา คชาชีวะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ทั้ง 2 องค์ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของพระธรรมอยู่คู่กับพระศรีอารียซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคตสืบไป

หลักฐานชิ้นที่สอง เป็นจารึกบนใบเสมาสมัยทวารวดี พบที่จังหวัดขอนแก่น จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษามอญโบราณ จารึกดังกล่าวคือ จารึกวัดโนนศิลา 1 และจารึกวัดโนนศิลา 3 เนื้อหาดังกล่าวถึงการทำบุญของชาย - หญิง รวมถึงคำอธิษฐานขอให้ไปเกิดในยุคของพระศรีอารีย โดยปรากฏข้อความว่า

1. รวโวอิ์ปุณยมารัง เรียะโว้ว โวะอิ์ ปุณยะ ม่าญง
ทรนาม์ โก่อ (สมุ -) เตียะเรียะแน่ม โก่อ ชะเม้า-
2. ส้อวาร์ // โก่อมาร์ทรวง // ส้อ อว // โก่อ ม่าญง เตียะแ่ง //
โก่อมาร์ (สุ) พานู // โก่อ ม่าญง เช้าเบียเฮ้า //
3. โก่อมาร์มรง // โวอิ์ปุณยอาด์ โก่อ ม่าญง // โวะอิ์ ปุณยะ อ้าต
4. ครลุง์ / อวาร์กนต้าปตัยยาก์ เกรียะเลิง / อว กอนต้าป ตะ กยาจก์
5. พุทธออารยเมยัตริยียา / อากยาก์ ปุ้ทเธียะ อารยยะ เมยัตริยียา / อาก ยากจก์

คำแปล

ระโว (พร้อมด้วย) ชายทะระนาม กับสมุส
(อุทิศ) บุญนี้ให้แก่ชายทะรง ชายสุพานู ชายมะรัง
ขอบุญนี้ (จง) นำส่งให้ไปทันต่อพระพุทธอารยะเมตไตรย์ เทอญ⁷⁶

ในสมัยสุโขทัยพบหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องพระศรีอารียในจารึกต่างๆ อาทิ จารึกวัดศรีชุม หลักที่ 2 (ประมาณพุทธศักราช 1884-1910) อักษรสุโขทัย "พระมหาสามีศรีรัตนลังกาทวีป...เทายอด...อารียไมตรี...สมาธิคงตรงไตตน"⁷⁷ และ "เมตไตรโย...โคตโม คาถานี้ มีแห่งมหานิทานแล"⁷⁸ นอกจากนี้ยังปรากฏในจารึกวัดนครชุม หลักที่ 3 จารึกวัดสรศักดิ์ หลัก 9 ก. จารึกวัดเขาภบ หลักที่ 11 จารึกวัดป่ามะม่วง จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู จารึกลานทองสมเด็จพะระมหาเถรจุฑามณี

⁷⁶จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529), หน้า 67-72.

⁷⁷กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ 1 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2500), หน้า 35 .

⁷⁸ประชุมจารึกภาคที่ 1, 2521 หน้า 48. อ้างถึงใน บำเพ็ญ ะวิน, เรื่องเดียวกัน, หน้า (41).

จารึกในวิหารพระโลกนาถ หลักที่ 131⁷⁹ รวมทั้งวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิภคา พระราชนิพนธ์ในพระมหารัชมราชาลิไท ก็ทรงกล่าวถึงพระศรีอารีย์ ดังความว่า

....ผู้ใดจะปรารถนาถึงทิพยสมบัติปิดมอกษนิพพาน ให้สดับนิฟังพระ
ไตรภูมิภคานี้ ด้วยทำนุก่อสร้างด้วยใจศรัทธา อย่าได้ประมาทสักอันได้ จะได้
พบได้ไหว้ได้ฟังธรรมแต่พระศรีอารีย์เจ้า อันจักเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนั้น
แล....⁸⁰

นอกจากนี้ ยอร์ช เซเดส์ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้แปลข้อความภาษาเขมรจากศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง อักษรขอมภาษาเขมรมัชฌิมสุโขทัย พบที่จังหวัดสุโขทัย (หลัก 4) มีรายละเอียดดังนี้

....แล้วทรงหล่อรูปพระศรีอารีย์พระองค์หนึ่ง ประดิษฐานไว้ในพระ
วิหารคดทิศใต้ในอาราม ครั้งหนึ่งตรัสสั่งนายศิลปินนายช่าง ให้หล่อรูปพระ
นเรศ พระมหেশ্বর พระวิษณุกรรม รูปพระสุเมธรรดาบส พระศรีอารีย์ ทั้งห้า
รูปนี้ประดิษฐานไว้ในหอเทวาลัยมหาเกษตรพิมาน ไว้เป็นที่นิพัทธบูชา ณ
ตำบลป่ามะม่วง...⁸¹

....กาที่ปเป็นเจ้า คือ ตนพระรามพระนารายณ์เทพจติ หากเที่ยวใน
สงสารภพอันไกลเกิดไปมา และเมตไต.....⁸²

⁷⁹ดูเพิ่มเติม เรื่องหลักฐานที่ปรากฏเรื่องพระศรีอารีย์ในจารึกสมัยต่างๆ ที่ บำเพ็ญ ะวิน, "หลักฐานอันเนื่องด้วยอนาคตพุทธะในสังคมไทย," ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ ภาค 3 พระอนาคตวงศ์ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิซาคาร, 2542), หน้า (39)-(44). ประทีป ชุมพล, "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมไทยตอนต้น," โบราณคดี 5, 3 (สิงหาคม 2517): 274-281. ประคอง นิมมานเหมินท์, "พระศรีอารีย์เมตไตรย," สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 9 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 4279.

⁸⁰พญาลิไท, เติภูมิภคาหรือไตรภูมิพระร่วง ฉบับตรวจชำระ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 156.

⁸¹กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ 1 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 76.

⁸²เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยานอกจากจารึกต่างๆ แล้ว ในวรรณคดีอยุธยาเองได้กล่าวถึงเรื่องพระศรีอารีย์เช่นกัน ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่อง พระมาลัยคำหลวง* ที่กล่าวถึงพระมาลัยพระอรหันตสาวกองค์สุดท้าย วันหนึ่งพระมาลัยออกบิณฑบาต พบชายเข้ญใจผู้หนึ่งเก็บดอกบัวมาถวาย 8 ดอก อธิษฐานว่า แม้จะเกิดชาติใดก็ขอให้พ้นจากสภาพคนเข้ญใจ พระมาลัยจึงคิดที่จะเสด็จไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อนำดอกบัวขึ้นไปบูชาพระธาตุจุฬามณี จึงเข้าจุดถกตามเสด็จไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบพระอินทร์พร้อมด้วยหมู่ นางฟ้าและเทพบุตร 12 องค์ ซึ่งเสด็จมาบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ด้วยเช่นกัน พระมาลัยจึงสนทนากับพระอินทร์ถึงกุศลกรรมที่เทพบุตรเหล่านั้นได้สร้างไว้ในอดีตชาติ จากนั้นพระศรีอารีย์เมตไตรยเสด็จมาบูชาพระจุฬามณีเจดีย์พร้อมด้วยเทวดาและนางฟ้าผู้เป็นบริวาร พระมาลัยและพระศรีอารีย์จึงสนทนากันถึงสภาพความเป็นไปของมนุษย์

*สุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวว่ คัมภีร์ดั้งเดิมของเรื่องพระมาลัยนี้ชื่อ มาเลยยเทวัตเตรวัตตุ ในคัมภีร์ไม่ได้ระบุผู้แต่งไว้ มาเลยยเทวัตเตรวัตตุ นี้ไม่ใช่เป็นคัมภีร์ที่แต่งในลังกา เพราะไม่ปรากฏคัมภีร์นี้ในลังกา และไม่ปรากฏหลักฐานการรับรู้เรื่องพระมาเลยยเทวะระ ตามสาระมาเลยยเทวัตเตรวัตตุในลังกา อย่างไรก็ตาม คำโคจรเรื่องจุลคัลละในคัมภีร์สหัสวัตตุปกรณ์ของลังกา ซึ่งแต่งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ได้มีอิทธิพลเป็นต้นคำของแนวสาระตามทำนองของคัมภีร์มาเลยยเทวัตเตรวัตตุ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นแห่งการวิวัฒนาการที่ประเทศพม่า นอกจากนี้ในจารึกของพม่าซึ่งพรรณนาถึงการเทศนาเรื่องพระมาเลยยะ และการเทศนาเรื่องมหาชาติ เมื่อ พ.ศ. 1744 เป็นหลักฐานว่า น่าจะมีการแต่งผลงานภาษาบาลีเรื่องพระมาเลยยะขึ้นในพม่าแล้วในช่วงนั้น ทั้งนี้อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆ ว่า ผลงานดังกล่าวแต่งเมื่อประมาณระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วงยุคทองแห่งการสร้างสรรคัวรรณคดีในประเทศพม่า อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า ไม่ปรากฏหลักฐานคัมภีร์มาเลยยเทวัตเตรวัตตุในประเทศพม่า ไม่ว่าจะเป็นต้นฉบับหรือการรับรู้ จึงสันนิษฐานว่า ผลงานเรื่องพระมาเลยยะที่แต่งในประเทศพม่านั้น ไม่ได้อยู่ในรูปชื่อคัมภีร์มาเลยยเทวัตเตรวัตตุ แต่น่าจะเป็นผลงานในลักษณะที่เรียกว่า "พระสูตร" ในรายชื่อคัมภีร์ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไททรงระบุไว้ในบานแผ่นกของ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระองค์ได้พระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 1888 มีชื่อ "พระปาเลยยกะ" อยู่ด้วย เข้าใจว่า "พระปาเลยยกะ" ในที่นั้นคือ "พระมาเลยยกะ" หรือเรื่องมาเลยยะ อาศัยหลักฐานดังกล่าวในไตรภูมิพระร่วง สามารถสันนิษฐานเพิ่มเติมได้ว่า ผลงานภาษาบาลีเรื่องพระมาเลยยะที่แต่งครั้งแรกในประเทศพม่านั้นน่าจะมีชื่อว่า "มาเลยย" หรือ "มาเลยยกะ" แต่ความเป็นผลงานขนาดเล็ก มีลักษณะอย่างพระสูตรจึงมักรู้จักกันในชื่อว่า "มาเลยยสูตร" นับเป็นพระสูตรนอกพระไตรปิฎก ผลงานนี้ได้เผยแพร่มาสู่ล้านนาไทย และแพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคอื่นของประเทศไทย โดยเฉพาะที่สุโขทัย ผลงาน "มาเลยยกะ" ของพม่านี้อิทธิพลก่อให้เกิดการแต่งคัมภีร์มาเลยยเทวัตเตรวัตตุในประเทศไทยในเวลาต่อมา ส่วนคัมภีร์มาเลยยเทวัตเตรวัตตุในประเทศไทยนั้น สุภาพรรณ ณ บางช้าง ให้ความเห็นว่า ผู้แต่งน่าจะเป็นพระภิกษุชาวล้านนา แต่งเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ต่อมาในช่วงกลางหรือปลายพุทธศตวรรษที่ 22 พระพุทธวิลาสได้แต่งคัมภีร์มาลัยยวัตตุที่ปณีฎีกาขยายความคัมภีร์มาเลยยเทวัตเตรวัตตุขึ้นในล้านนา คัมภีร์ที่ปณีฎีกานี้มีอิทธิพลต่อเรื่องพระมาลัยคำหลวงด้วย. สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายสุดต้นตอปิฎกที่แต่งในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.)

ชาวชมพูทวีป พระศรีอาริย์ได้สั่งความพระมาลัยถึงชาวชมพูทวีปว่า เมื่อศาสนาของพระสมณโคดม สิ้นสุดลง 5,000 ปีแล้ว พระองค์จะเสด็จไปประกาศศาสนา ผู้ใดใคร่เกิดในศาสนาของพระองค์ จะต้องทำบุญด้วยการพึงเทศน์มหาชาติคาถาพันให้จบในวันเดียว พระมาลัยจึงนำความมาบอกแก่ชาวชมพูทวีป

...ขอพระองค์จงนำสาร ข้าบรรหารกล่าวแถลง เธอจงแจ้งแก่เวไนย
 แม้นผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนืองนิตย์ เครื่อง
 สิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น ตั้งประทีปพันบุชา ดอกปทุมากั้วพัน
 ...บุชาพระธรรมจรงครบ จึงจะประสพองค์ข้า เมื่อจะลงมาอุบัติ ได้ดำรง
 โภธิญาณ...⁸³

นอกจากนี้ในตอนท้ายเรื่องผู้แต่งยังได้แสดงปณิธานจากการรจนาวรรณคดีเรื่องนี้ว่าขอให้
 ได้พบพระศรีอาริย์ ดังความตอนหนึ่งว่า

...เดชะกุศลมูลนี้ไซ้ จงพบพระเมตไตรยวรรณารถ ออย่าแคล้วคลาด
 บาทบาท จงเกิดในบงกชบริสุทธิ จงเป็นบุรุษโดยอิทธิ ได้เอหิสิทธิบริพรา
 ฉะเพาะภัทราวิมลพรรณ แห่งบรมธรรมพระเมตไตรย....

ความคิดความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์จากวรรณคดีเรื่องพระมาลัยนั้นส่งผลให้เกิดประเพณี
 การเทศน์มหาชาติ เนื่องจากชาวพุทธมีความเชื่อว่าจะเป็นหนทางที่ทำให้ตนได้พบพระศรีอาริย์
 เมตไตรยได้ เพราะในสมัยของพระองค์เป็นสมัยแห่ง "อุดมคติ" ของพุทธศาสนิกชน ด้วยมีฤดูกาล
 สม่่าเสมอ ถึงหน้าฝน ฝนก็ตก ตกทั่วทุกถิ่นทุกตำบล แม่น้ำ ลำธาร ห้วย หนองจะมีน้ำอุดมสมบูรณ์
 มีพืชผลบริบูรณ์และมีต้น "กัลปพฤกษ์" อันเป็นต้นไม้สารพัดนึกอยู่ทั่วทุกแห่ง ในทางศีลธรรม
 "บุรุษก็จะมีภริยาแต่ผู้เดียว สตรีก็จะมีสามีแต่คนเดียว"⁸⁴ ในวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยกลอนสวด
 พรรณนาถึงยุคสมัยของพระศรีอาริย์ตอนหนึ่ง ความว่า

⁸³กรมศิลปากร, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัตติและพระนิพนธ์ร้อยกรอง (พระนคร: ศิลปา-
 บรรณาคาร, 2513), หน้า 272.

⁸⁴พิฑูร มลิวัลย์, นำเที่ยวโลกพระศรีอาริย์ (กรุงเทพฯ: คณะธรรมสภาจุฬาลานอโศก วัดมหาธาตุ,
 2514), หน้า 32.

เมื่อใดคนทั้งหลาย	เล่นสบายเป็นนิรันดร์
เสวยโภชนาอัน	เจื่อน้ำผึ้งอันโอชา
รำร่อนพ้อนชมชื่น	เสมือนหนึ่งเทพในเมืองฟ้า
เล่นสนุกทุกเวลา	เครื่องใช้สอยอเนกไป
ขับสีซอแลปึงพั่ง	ด้วยแตรสังข์ส่งเสียงใส
มีก็องด้วยกลองชัย	ดุริยดนตรีบำเรอกัน
.....
เมื่อใดหญิงแลชาย	มีมากหลายด้วยสังวาล
เพริศแก้วงามตระการ	ซ้อนทับแล้วประดับองค์
นุ่งห่มสมเรื่องรอง	ย่อมล้วนทองงามยิ่งยง
เพริศสร้อยประดับองค์	คือดังเทพในเมืองแมน ⁸⁵

นอกจากนี้ในสมัยใกล้เคียงกันยังพบว่าในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง ซึ่งประพันธ์โดยพระมหาราชครูนั้น ปรากฏคติความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์อย่างชัดเจน โดยเนื้อหากล่าวถึงมูลเหตุที่จะตั้งพระราชพิธีลบศักราชเมื่อจุลศักราช 1000 (พ.ศ. 2181) โดยอ้างว่าเป็นไปตามพุทธทำนายว่าพระโพธิสัตว์ (หมายถึง พระเจ้าปราสาททอง) จะจุติลงมาเป็นพระมหากษัตริย์และลบศักราช เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของมวลมนุษย์ ทั้งยังระบุว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเคยเสวยพระชาติเป็นช้างป่าลิโลก์ในครั้งพุทธกาล ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันว่า ช้างป่าลิโลก์ในครั้งพุทธกาล ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันว่า ช้างป่าลิโลก์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 10 ในกาลภายหน้า ดังความว่า⁸⁶

วรพุทธพยาเทศธรรม์	แกลังกล่าวโดยบรรพ์
นิยมพระคาถา	
ว่าป็นเกล้าเจ้าทวารว	สรรเพชญ์ภักยา
อนาคโตทศพุทธ	
เป็นอาทิพระเมตไต่ยอุต	ดมอวสานสุด
บุญชรป่าลิโลก์	

⁸⁵ พระมัลลยกลอนสวด (กรุงเทพฯ: ชมรมนักเรียนเก่าแอลเอสอี, มปป.), หน้า 100-101.

⁸⁶ บุญเดือน ศรีวรพจน์ (บรรณาธิการ), คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543), หน้า 50-51.

ล้าทศพรพุทธพิสัย	วรโพธิเมตไตรย
ก็จากพิมานแมนผจง	
อุบัติในชัตติโยวงศ์	เป็นราชาขยง
พระยศเลื่องกาปรา-	
กฎในพระนครทวารว	ล้าจักรพรรดา
ธิดาขเรื่องฤทธิไกร	

ในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน ได้รับมรดกความคิดและสืบทอดคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียมาอย่างต่อเนื่อง เช่น โคลงต้นเจลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง ในบทที่ชื่อ "เมตไตรย" มีการใช้ความเปรียบว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นพระศรีอารีย ดังความตอนหนึ่งว่า⁸⁷

พระเมตไตรย

เทวราชดุสิตเรือ	คือองค์ พระฤ
ฤพระเสด็จจรลี	ลาศผ้าย
เผยอแผ่นภูดาทรง	สัตว์โลก
กำจัดจรรจากร้าย	รำสอน ฯ
หมายมุ่งอมัตโมกข์	นฤพาน
พ้นจากจตุรเบียบนร	บาปล้าง
พางพระเมตไตรยญาณ	มาเมื่อ หนัานา
บริสุทธิสาสนอ้า	อีกองค์ ฯ
พระแผ่นผลเมื่อพ้น	ภูมินทร์
ร้อยเอ็ดภาษาทรง	ส่งสิ้น
พระชาญวระกระสิน	เสรีจรั
ทุกนิคมแดนดิน	ด่วนเห็น ฯ
บารมีพระพร้าพร้อม	เพรงมา
สิบหกอสงไขยเป็น	เอกอ้าง
ในเมื่อพระศาสนา	องค์เมต- ไตรยแฮ
พระพ่อลูแล้วพ้าง	ผ่องเพียง ฯ

⁸⁷ อรรถา สบายบัว (บรรณาธิการ), วรรณกรรมพระยาตรัง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547), หน้า 254-255.

นอกจากคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะจะได้รับการสืบทอดผ่านวรรณคดีต่างๆ แล้ว คติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะยังดำรงอยู่และสืบทอดในสังคมไทยสืบมาผ่านรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำรงอยู่ในรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับการเมือง

การเมืองกับเรื่องพระศรีอารียะ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนับแต่โบราณมา โดยมีความเชื่อและสร้างความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นอกจากนี้ก็ยังคงมีเรื่อง “กบฏผู้มีบุญ” ที่เกิดขึ้นในช่วงบ้านเมืองเดือดร้อนในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่อ้างความคิดความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะ โดยผู้นำกบฏมักอ้างตัวเป็นพระศรีอารียะ หรือพญาธรรมิกราช เพื่อเข้ามาครอบงำสถานการณ์ ดังเช่น กบฏญาณพิเชียร พ.ศ. 2105 (พระมหารัชมราชา) เกิดจากสาเหตุทางการเมืองต่างประเทศกับการเมืองภายในราชสำนัก ผนวกกับปัญหาทางเศรษฐกิจ โรคระบาด ทำให้เกิดจลาจล กบฏธรรมเถียร 1 (ข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ) พ.ศ.2235 (สมเด็จพระเพทราชา) เพื่อแก้แค้นให้แก่เจ้านายเก่าคือ เจ้าฟ้าอภัยทศ ราชวงศ์ปราสาททอง (รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) เกิดปัญหาการเมืองภายใน (การแย่งชิงราชสมบัติ) และภายนอก (การรบกับพม่า ปัญหากับฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ) การเกณฑ์กำลังรบ และการเกณฑ์ส่วย การเก็บภาษีเพิ่มขึ้น กบฏธรรมเถียร 2 (ข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ) พ.ศ.2239 (สมเด็จพระเพทราชา) สาเหตุจาก “นายธรรมเถียรข้าหลวงเดิมเจ้าพระขวัญ นายธรรมเถียรคิด แค้นพยายามหนีไปอยู่แขวงตะวันออก ไปเรียนความรู้กลโกหก”⁸⁸ หรือกบฏมหาดา ในสมัยกรุงธนบุรี ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า “ในปีนั้นมหาดาบวชอยู่วัดพระราม ประพฤติพาลทุจริต มิได้ตั้งอยู่ในศีลสังวรวินัย ก่อปรด้วยการโกหกหลอวงคนให้ลุ่มหลง กำเรบจิตคิดการกบฏต่อแผ่นดิน...”⁸⁹

คติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะกับการเมืองเริ่มมีบทบาทอย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่การยกเรื่องพระศรีอารียะเข้ามาอ้างไว้ในกฎหมายตราสามดวง นอกจากนี้เรื่องพระศรีอารียะยังถูกแทรกไว้ในไตรภูมิโลกวินิจจัย และขยายความอย่างละเอียด สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามใช้เรื่องพระศรีอารียะเป็นเครื่องมือในการตอกย้ำคติพุทธราชา

ในปี พ.ศ. 2455 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์เรื่อง อุดรกรู ซึ่งทรงได้เค้ามาจากความคิดเรื่องอุดรกรูทวีป ซึ่งเป็นดินแดนหนึ่งในทวีปทั้ง 4 ที่กล่าวถึงในไตรภูมิพระร่วง เป็นดินแดนที่มีแต่ความสุข ความสงบและความเท่าเทียม พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ทรงได้รับแรงบันดาลใจจากข่าวการปฏิวัติในประเทศจีน เนื้อความในพระราชนิพนธ์มีพระราชวิจารณ์ต่อเรื่อง อุดรกรูทวีป ในไตรภูมิพระร่วง โดยมีพระราชดำริว่าไม่มีสิ่งใดใหม่ในโลก ทุกสิ่ง

⁸⁸ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด) (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2507), หน้า 130.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

ล้วนมีรากมาจากของเก่า หรือของเก่าคิดไว้นานแล้วแต่ถูกลืม เช่นเดียวกับความคิดเชิงอุดมคติซึ่งมีรากมาจากเรื่องพระศรีอารีย

... ดั่งนี้ เราพึงสังเกตว่าความเห็นของพรหมณโโบราณที่ยึดถือกันมาในอินเดีย ได้มาเป็นส่วนของพุทธศาสนาในหนังสือไตรภูมิพระร่วง และต่อมาได้ปรากฏออกมาในความเชื่อถือในพระศรีอารียเมตไตรยซึ่งเต็มไปด้วยต้นกัลปพฤกษ์ เราพึงสำเนียงว่าในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดใหม่ ของใหม่นั้นนานๆ เข้าก็กลายเป็นเก่า ซึ่งต่อมาก็ถูกเหยียดหยามจนต้องคิดหลักใหม่ขึ้นแทนที่ และหลักใหม่เหล่านั้นเอง ในที่สุดก็เวียนไปเป็นของเก่าอีก....

งานพระราชนิพนธ์เรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าเป็นการให้ความสำคัญกับความคิดสังคมนิยม มีความคิดเรื่องโลกอุดมคติในมิติเวลาที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้น ไม่ต้องรอให้ศาสนาครบ 5,000 ปีตามคำทำนาย ถือเป็นกาบทบพทวนความคิดเรื่องโลกอุดมคติครั้งสำคัญ และกลับมาพิจารณาแนวคิดเรื่องอุตรกฐทวีปในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งใกล้เคียงกับ ยูโทเปีย ในของตะวันตก ในขณะที่โลกพระศรีอารียต้องใช้ระยะเวลาช้านับพันปี

ความคิดเรื่องอุตรกฐทวีปในงานพระราชนิพนธ์ดังกล่าวนี้เองที่ทำให้พระองค์ทรงตัดสินพระทัยตั้งเมืองจำลองขึ้นถึง 3 ครั้ง เพื่อทำ "เมืองในอุดมคติ" ให้เป็นรูปธรรม ดังนี้

1. เมืองมั่ง ตั้งขณะทรงดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร ทรงจำลองการบริหารเมืองครั้งแรก ณ พระตำหนักอัมพวา
2. นคราภิบาล ตั้งขณะทรงดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน (วังปารุสกวัน) มีการจำลองการบริหารเมืองอย่างง่าย ๆ มีหนังสือพิมพ์ ธนาการ สโมสร มีการเสียดภาษีเล็กน้อย
3. ดุสิตธานี ตั้งเมื่อครองราชย์แล้ว ทรงตั้งเมืองดุสิตธานีเพื่อปลุกใจคนไทยให้รู้จักแนวทางของประชาธิปไตย เพราะทรงทราบว่า การที่ประเทศสยามจะยึดการปกครองอย่างสมบูรณ์ตามสิทธิราชย์อย่างแบบของเก่า จะคงอยู่ต่อไปไม่ได้ จำต้องให้เรียนรู้ความเจริญในอนาคต

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทดลองปกครองระบอบประชาธิปไตย เห็นความจริงข้อนี้ได้จากกระแสพระราชดำรัส เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศาลารัฐบาลมณฑลดุสิต เมื่อ 9 กรกฎาคม 2462 ว่า

... วิธีการที่ดำเนินเป็นไปนี้ เป็นการทดลองว่าจะเป็นประโยชน์ได้เพียงใดเพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับธานีให้แน่ชัดเสียก่อน ... วิธีดำเนินการในธานีเล็ก ๆ ของเราเป็นไปเช่นไร ก็ตั้งใจไว้ว่าจะให้ประเทศสยาม กระทำเช่นเดียวกัน ...

เมืองดุสิตธานี น่าจะเป็นรูปธรรมของความคิดเรื่อง อุดรกรู ตามพระราชทัศนะของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากที่สุด มีการเลือกตั้งหัวหน้า มีการให้สิทธิเท่าเทียม เพราะแม้แต่พระองค์เองก็ทรงมีฐานะเป็นพลเมืองคนหนึ่งชื่อ นายราม ณ กรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่องอุดรกรู นี้ ก็ยังมีทันได้รับการสานต่ออย่างชัดเจนภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต คณะราษฎรก็ได้ทำการปฏิวัติการปกครองระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ภายใต้อำนาจการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นพระองค์แรก เหตุผลในการปฏิวัตินั้นมีความ ตอนหนึ่งอ้างอิงถึงเรื่องพระศรีอารีย์ ดังนี้

ราษฎรทั้งหลายจงพร้อมกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันคงจะอยู่
 ชั่วดินฟ้านี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจาก
 รัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายพึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าหากิน อย่าทำ
 การใดๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศ
 และช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน หลาน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็น
 เอกราชอย่างพร้อมบริบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมี
 งานทำ ไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพจากการเป็น
 ไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่งทีทุก
 คนพึงปรารถนาคือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า
 “ศรีอารีย์” นั้น ก็จะมีบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า

ในเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์)* นั้น ก็ยังคงให้ความคิด เรื่องพระศรีอารีย์ในการชักนำและทำความเข้าใจแก่ประชาชน ดังความตอนหนึ่งในบทที่ 6 ว่าด้วย การศึกษา

* นายปรีดี พนมยงค์ เคยกล่าวถึงโลกพระศรีอารีย์ในความทรงจำครั้งวัยเยาว์ว่า “นับตั้งแต่ข้าพเจ้า ยังเป็นเด็กมีความจำได้ก็ได้ยินพระภิกษุสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังและอ้างถึงบ่อย ๆ ว่ามี ‘พุทธท่านาย’ ไว้ ว่า ในปลายพุทธศาสนายุคกาล มนุษยชาติจะเข้าสู่ยุคสมัยเพราะศีลธรรมเสื่อมทรามลง จึงมีแต่การรบราฆ่าฟัน และเบียดเบียนกัน สิ่งมหัศจรรย์จะเกิดขึ้น... ไฟบรรลัยกัลป์จะล้างโลกที่โสมม ครั้นแล้วยุคใหม่คือ ‘ยุคศรีอารย เมตไตรย’ ก็จะอุบัติขึ้นในยุคใหม่มนุษยชาติจะอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตาปราณีระหว่างกัน บุคคลจะเสมอ เหมือนกัน... ความสะดวกสบายในการคมนาคมและความอุดมสมบูรณ์ของชีวิตปัจจัยก็หลังไหลเหลือคณานับ ประดุจว่ามีดินกัลปพฤกษ์ทุกมุมเมือง ซึ่งมีมนุษย์อาจถือเอาได้ตามความต้องการ” (ปรีดี พนมยงค์ ความเป็น อนิจจังของสังคม)

ราษฎรจะมีการศึกษาอย่างเต็มที่ เมื่อราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ โดยรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเอง ราษฎรก็ย่อมจะได้รับการศึกษาแทนที่จะคอยพะวงถึงทรัพย์สินของตนว่าจะเป็นอันตรายสูญหาย และรัฐบาลยังอาจที่จะบังคับให้ราษฎรที่เป็นข้าราชการจำต้องเล่าเรียน แม้ราษฎรผู้นั้นจะเป็นผู้ใหญ่มีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไปจนถึง 55 ปีก็ตาม เมื่อเป็นข้าราชการแล้วก็จำต้องเรียนโดยวิธีเอกชนต่างคนต่างทำนั้น การบังคับให้ผู้ใหญ่เรียน ย่อมเป็นการยาก

ก็เมื่อการที่รัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ เป็นการที่ทำให้วัตถุที่ประสงค์ทั้ง 6 ประการของคณะราษฎรได้สำเร็จไปตามที่ได้ประกาศแก่ราษฎรไว้แล้ว สิ่งที่ราษฎรทุกคนพึงปรารถนาคือความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า **ศรีอริยะ** ก็จะมีบังเกิดแก่ราษฎรโดยถ้วนหน้า ไฉนเล่าพวกเราที่ได้พร้อมใจกันไขประตูเปิดช่องทางให้แก่ราษฎรแล้ว จะรีๆ รอๆ ไม่นำราษฎรต่อไปให้ถึงต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งราษฎรจะได้เก็บผลเอาจากต้นไม้นั้น คือผลแห่งความสุขความเจริญดังที่ได้มีพุทธทำนายกล่าวไว้ในเรื่อง **ศาสนาพระศรีอารีย์** ในเรื่องนี้ผู้ถือศาสนาทุกคน ในการทำบุญปรารถนาจะ **ประสพศาสนาพระศรีอารีย์** แม้ในการสาบานในโรงศาลก็ดี ในการพิธีใดๆ ก็ดี ก็อ้างกันแต่ว่าเมื่อชื่อสัตย์หรือให้การไปตามจริงแล้ว ก็ให้ **ประสพพบศาสนาพระศรีอารีย์** ก็เมื่อบัดนี้เราจะดำเนินวิถีไปสู่ **อริยะสมัย** แต่ก็มีบุคคลที่จะถอยหลังเข้าคลอง ซึ่งถอยหนักๆ เข้าก็จะกลับไปสู่ **สมัยก่อนพุทธกาล** คือเมื่อ 2475 ปีที่ล่วงมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าการยกเอาเรื่องพระศรีอารีย์เข้ามาไว้ในประกาศ หรือเค้าโครงเศรษฐกิจของคณะราษฎร มีความใกล้เคียงกับการอ้างของกบฏผีบุญในสมัยก่อนๆ มา ด้วยการอ้างอิงว่าจะสามารถทำให้ถึงโลกพระศรีอารีย์ได้ก่อนศาสนาครบ 5000 ปี อย่างไรก็ตามข้อความดังกล่าวก็มีการพัฒนาให้ทันสมัยทันกับความเจริญทางการศึกษาของประชาชนมากขึ้นด้วย

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่าคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์นั้น ปัจจุบันยังมีอิทธิพลต่อการตั้งชื่อสิ่งต่างๆ ด้วย โดยเฉพาะการตั้งชื่อวัด เช่น วัดเกตุมดี (พระราม 2 กรุงเทพฯ) วัดพระศรีอารีย์ (อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี) วัดพระศรีอารีย์ (ศรีพิบูลย์) (อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช) เป็นต้น นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ยังดำรงอยู่ในรูปของประติมากรรมต่างๆ เช่น พระพุทธรูปสำคัญ อาทิ พระศรีอารีย์วัดไผ่ พระศรีอารีย์วัดพระศรีอารีย์ เป็นต้น รวมถึงเครื่องรางของขลัง และเหรียญตราต่างๆ

คติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน มิได้มีเพียงคติความเชื่อที่เป็นมรดกทางความคิดของบรรพชนรุ่นก่อนเท่านั้น แต่ยังรับเอาคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียจากต่างประเทศเข้ามาในสังคมไทยด้วย อาทิ ลัทธิพระศรีอารียเซโคควเซเคียว ลัทธิวิถีนุตรธรรม ตลอดจนการดัดแปลงที่แปลเป็นภาษาไทยเรื่อง**เชนจู เทวฤทธิ์พันมือ**ที่เล่าถึงเรื่องราวของพระมานุษพุทธะที่ออกติดตามคุ้มครองพระศรีอารีย(มิโรกุ)ที่เกิดมาเป็นเด็กผู้หญิง ให้สามารถตรัสรู้และปลอดภัยจากการทำร้ายของหมู่มาร

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นสายธารของคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียที่ดำรงอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมไทยเรื่อยมา รูปแบบต่างๆ นี้เป็นเสมือนหนึ่งน้ำหล่อเลี้ยงคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียมิให้สูญสิ้นไป ในขณะที่เดียวกันก็อาจมองได้ว่า ตลอดระยะเวลาหลาย 100 ปี เรื่องของพระศรีอารียยังทันสมัยแม้ในปัจจุบันได้ ทั้งนี้เพราะยังเป็นเรื่องที่ยังไม่เกิด เป็นเรื่องของโลกอนาคต การแต่งเติมจินตนาการจึงทำได้ค่อนข้างมาก ขณะเดียวกันการใช้ประโยชน์จากเรื่องพระศรีอารียก็มีมาอย่างต่อเนื่อง และมีพัฒนาการ ทั้งนี้ เพราะคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย มิได้เป็นเพียงแค่ผลจากประสบการณ์ทางจิต เศรษฐกิจ และวิกฤตการณ์ทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นไปดังที่ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Gertz) กล่าวว่าศาสนาเป็น "ระบบทางวัฒนธรรม" ซึ่งมีหน้าที่รับใช้สังคมในฐานะ "รูปแบบที่เกี่ยวกับ" และ "รูปแบบที่เป็น" ความจริง นั่นคือผู้เขียนมองศาสนาว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ประสบการณ์ของมนุษย์มีความหมายสูงสุด และเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของพฤติกรรมมนุษย์นั่นเอง⁹⁰

จากแนวคิดสากลที่เป็นความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย และแนวคิดและคัมภีร์เกี่ยวกับพระอนาคตพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา ทำให้มองเห็นในภาพกว้างว่า กว่าจะเป็นที่เคารพศรัทธาของพระศรีอารียนั้น ต้องอาศัยปัจจัยใดบ้าง (ความเชื่อเรื่องวันสิ้นโลก ความเชื่อเรื่องโลกใหม่ ความเชื่อเรื่องพระผู้ช่วยให้รอด ฯลฯ) ในการนำมาอ้างอิงเพื่อสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารีย เพื่อให้สอดรับเข้ากับความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอยู่มาก่อนหน้า ซึ่งจะช่วยสร้างความเคารพศรัทธาและความน่าเชื่อถือได้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และการรับรู้และการแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย ยังจะช่วยให้เห็น "สายธาร" ของคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในแต่ละวัฒนธรรม รวมถึงวัฒนธรรมไทย สิ่งเหล่านี้ล้วนจะช่วยเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย และก่อให้เกิดการสร้างสรรคดีตำนานพระศรีอารียอย่างหลากหลายในสังคมไทย

⁹⁰ชาร์ล เอฟ คายส์, "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย, ลัทธิเทรวาทและสังคมไทย," *ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย และ กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*, แปลโดย นาฏวิภา ชลิตานนท์ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527), หน้า 44.